

GÖTEBORGS UNIVERSITET

”Hinduism- eller är det här det enda liv jag har?”

En studie i hur hinduism och sikhism presenteras i läroböcker
för gymnasieskolans Religionskunskap A

Angelika Odion och Pethra Palmunger

RKS 310

Handledare: Henrik Bogdan

Examinator: Bo Claesson

Rapportnummer: HT-07 1130-02

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Angelika Odion och Pethra Palmunger
Examensarbete RKS310 Hösttermin 2007
Institutionen för religionsvetenskap och teologi
Handledare: Henrik Bogdan

Sammanfattning

Denna uppsats undersöker hur hinduismen och sikhismen framställs i läroböcker för gymnasieskolans A-kurs i religion och begränsar sig till ett urval av böcker publicerade mellan år 1997 och 2007.

Uppsatsen granskar huruvida det finns ett andrafierande, ett *vi* och *dem* sätt att framställa dessa religioner och om det finns eurocentristiskt formuleringssätt i läroböcker för religionskunskap och tittar även på huruvida läroböckerna stämmer med läroplanens direktiv gällande vissa punkter som skapandet av en gemensam värdegrund, vikten av att inse de värden som ligger i en kulturell mångfald, och för att kunna se den egna verkligheten i ett globalt sammanhang (Lpf94).

Uppsatsen kommer fram till att det finns ett tydligt eurocentriskt sätt att framställa dessa religioner, vilket är uppenbart i ett flertal av böckerna som undersökts. Utifrån detta måste man även säga att böckerna inte uppfyller läroplanens mål när det gäller dessa punkter.

Vår teoribas grundar sig främst på forskningsresultat från Edward Said, Richard King och Masoud Kamali. Den utgår även från två undersökningar av läroböcker som gjorts av Skolverket och Kjell Härenstams bok om religionsdidaktik *Kan du höra vindhästen* (2000) där hans frågeställning rör sig kring hur man ger skolelever en rättvis bild av främmande kulturer och religioner.

Nyckelord: orientalism, andrafiering, eurocentrism, hinduism, sikhism.

Abstract

The purpose of this essay is to examine whether a problem exists in the way that Hinduism and Sikhism are presented in Religious education books for upper secondary schools (A-course) with regard to eurocentrism and if they reproduce a *we* and *they* mindset regarding ethnicity. The essay also looks at whether the books in question follow the school curriculum with regard to certain points such common values, respect for all people, cultural diversity and the ability to see oneself as part of a global perspective(Lpf94).

We have examined books that have been published between the year 2000 to 2007 and have used the theories of Edward W Said and Richard King as a basis to support our research and analysis. Two reports by Skolverket have also been used as well a report by Masoud Kamali commissioned by the government

The results show that there is a definite tendency to portray Hinduism and Sikhism in an Eurocentric way with many references to "us here" in the west and so forth, hence creating a boundary between west and east and thereby reproducing a way of thinking that reflects this.

Keywords: Orientalism, Othering Eurocentrism, Hinduism, Sikhism

Förord

Författarna till denna uppsats Pethra Palmunger och Angelika Odion har valt att undersöka detta ämne som ett resultat av en fältstudie resa som gjordes under våren 2007 med LRE200¹ till Birmingham, England. Anledningen till att vi har valt att fokusera vår studie på just det valda ämnet är att vi båda har ett intresse av att lyfta fram hinduismen och sikhismen då dessa båda religioner har en väldigt tydlig plats i det brittiska samhället, detta skiljer sig avsevärt mot hur det ser ut i det svenska samhället. Vi anser att det finns ett behov att lyfta fram just de här religionerna i ljuset och att det är av väsentlig betydelse då globaliseringen i världen har ökat kraftigt och fortsätter att öka. Som ett resultat av detta kan man anta att fler människor tillhörande dessa religioner kommer att medverka i det svenska samhället.

Som ytterligare ett resultat av detta ökar kravet på förståelse för andra människors kulturer i det mångkulturella samhället som vi lever i idag. För att nämna exempel så har många olika delar av den Indiska kulturen etablerat sig på den mångkulturella arenan. Vi ser ett större utbud av indiska filmer och matkultur, men även musik och modetrender, har på senare tid haft tydliga indiska influenser. För att inte skapa stereotyper och eller förstärka fördomar krävs en bredare förståelse för andra människors levnadssätt och enligt Lpf 94 så har skolan en skyldighet att skapa en plattform som gynnar förmågan att se att skolan och även världen är en kulturell mötesplats.

Den kontexten som människor växer upp i påverkar de perspektiv, som man bär med sig på många olika plan. Skolan som institution har en fostrande socialiseringsfaktor vilken formar elevers tankar, normer och värderingar som skall komma att ligga till grund för framtiden. Subtila influenser kanske inte syns vid första anblicken men det är när man börjar granska närmare som det går att utskilja ett mönster.

Som den tidigare forskning vi använt oss av i den här studien visar är det inte ovanligt att läroböcker används till stor grad som den primära referensskällan i klassrummen. Detta innebär att det är ytterst väsentligt att informationen de förmedlar är av absolut högsta kvalitet och att man som lärare är mycket selektiv när man väljer läroböcker. Genom att lyfta fram den här problematiken hoppas vi kunna medverka till att skapa en större medvetenhet om eurocentrism och andrafierande diskurser i läroböcker och att det i sin tur för med sig ett tankesätt som i större utsträckning är fritt från felaktiga kunskaper och fördomar.

Innehållsförteckning

¹ Göteborgs lärarutbildning, Religionskunskap fortsättningskurs VT07

1. Inledning	s. 5
1.1. Syfte och frågeställning	s. 6
1.2. Material	s. 6
1.3. Metod	s. 7
1.4. Tidigare forskning och teoretisk anknytning	s. 8
1.4.1. Läromedlens roll i undervisningen	s. 8
1.4.2. Edward Saids teori om Orientalism	s. 9
1.4.3. Richard King Orientalism	s.10
1.4.4. Masoud Kamali läromedelsundersökning och andrafierande praxis.	s.11
1.4.5. Kjell Härenstam religionsdidaktik och läromedelsundersökning.	s.11
1.5. Begrepps förklaring	s.13
2. Redovisning av läromedelsanalyser	s.14
2.1. Läroboken <i>Tio frågor till livet</i>	s.14
2.2. Läroboken <i>Religionskunskap</i>	s.15
2.3. Läroboken <i>Religionskunskap för gymnasiet. A-kursen</i>	s.16
2.4. Läroboken <i>Religion och sänt, Religionskunskap Kurs A</i>	s.18
2.5. Läroboken <i>Religionskunskap A, om livsfrågor, religion och etik</i>	s.19
2.6. Läroboken <i>Liv och mening -storaboken</i>	s.20
2.7. Läroboken <i>Människan och tron</i>	s.22
2.8. Läroboken <i>Religion, tradition och livet</i>	s.23
2.9. Läroboken <i>Söka svar</i>	s.24
2.10. Läroboken <i>Din tro eller min</i>	s.25
2.11. Läroboken <i>Religion A</i>	s.27
3. Sammanfattning av analyser	s.28
4. Didaktisk reflektion/läroplaner och styrdokument	s.29
5. Slutsats	s.31
6. Referenser	s.34
Primärlitteratur	
Sekundärlitteratur	
Bildförteckning	s.35

1. Inledning

I dagens globaliserade värld är det av största vikt att försöka utveckla en grundläggande förståelse för den pluralism som idag existerar i världen. Vi lever på en snabbt ökande kommunikativ arena där gränser suddas ut och för att möjliggöra en vidare utveckling av denna förståelse måste man ha redskap för kommunikation. Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald (Läroplanerna för de frivilliga skolformerna 94.).

Det är av stor vikt att lärare skapar en grundläggande förståelse för olika synsätt, trosuppfattningar och kulturer, vilka påverkar i hög grad hur vi människor lever våra liv. För det är genom insocialiseringsprocesser som individers perspektiv grundläggs samt hur de förankrade kunskaperna är präglade, vilket i sin tur ställer höga krav på utbildningssystemet. Detta medför att läromedlen som används måste ha en hög kvalitet.

Att utveckla ett kritiskt förhållningssätt står fastställt i styrdokumentens värdegrund som ett av de mål som elever ska ha uppnått efter avslutad kurs i Religionskunskap A. Ett annat mål är att kunna förstå hur religion och livsåskådningar tar sig uttryck i människors sätt att handla och tänka. För att ge elever största möjliga förutsättningar för att uppnå dessa mål krävs ett stort engagemang och bra läroböcker är en viktig del av detta. Läroböckers framställningar av religion är dessvärre växlande i sin kvalitet och refererar ofta till majoritetssamhället som norm. Att den statliga granskningen av läromedel togs bort år 1991 gör att ett ännu större ansvar läggs på läromedelsförfattarna men även på skolan och lärare som skall välja ut läroböcker som skall användas i undervisningen. I kursplanen för gymnasiet A-kurs står följande:

Ämnet religionskunskap syftar till att ge kunskaper om trons innehåll och traditioner inom olika religioner och andra livsåskådningar och skapa medvetenhet om att begrepp, kunskaper och analysredskap behöver för att kunna värdera och ta ställning. Utbildningen ger därmed fördjupade kunskaper samt ökad förståelse för människor med olika religioner och livsåskådningar.

Som ett resultat av kännedomen om denna problematik har vi valt att göra en fördjupad studie om hinduism och sikhism och hur de framställs i ett urval av skolans olika läroböcker. Även om forskningsresultat redan finns att tillhandahålla om detta ämne kan vi ändå argumentera för vikten av fortsatt forskning och belysning av denna problematik. Särskilt när det gäller sikhismen som är mycket underrepresenterad i läroböcker.

I Sverige är hinduism och sikhism etablerade, dock i minoritet. Hinduer har kommit under de senaste 40-50 åren och sikher under 70-talet. I Åke Sanders bok: *Det mångreligiösa Sverige* står det att Sverige inte registrerar religionstillhörighet inom befolkningsstatistiken, därför är det omöjligt att ange ett exakt antal hinduer eller sikher i Sverige (Sander 2005:162). Enligt de uppgifter som finns i boken varierar antalet hinduer mellan 7000-10000 år 2000 och uppskattningsvis skall det finnas ett tusental personer i Sverige som tillhör den sikhiska religionen (Sander 2005: 294-295). Det vi vill peka på med denna parallell är att det finns ett behov av att etablera en ökad förståelse för religionerna och den indiska kulturen i syfte att motverka eurocentrism² och negativa tendenser som kan bidra till ett utanförskap.

Utifrån begreppen orientalism och andrafiering är vår tes att mycket av texten och bilderna i de läroböcker vi har valt att analysera andrafierande och i så fall borde dessa omformuleras för att på ett bättre sätt beskriva hinduism och sikhism. Detta borde göras både utifrån ett historiskt perspektiv samt belysa hur dessa religioner utövas idag. Man borde även redogöra för vilken plats de tar i dagens samhälle, både i Indien, Sverige och andra delar av världen där dessa religioner är förekommande. Vi lever i en allt mer

² Eurocentrism, se 1.5

globaliserad och mångkulturell miljö och våra elever som ju också har helt olika kulturella erfarenheter och bakgrunder, kommer att i allt större utsträckning att kunna välja var i världen de vill arbeta och leva. Därmed är det viktigt att hos elever skapa en gemensam utgångspunkt om vad som är de grundläggande dragen i varje religion utan att andrafiera eller exotifiera religionerna och dess anhängare. Vi anser att förståelse för andra människors sätt att leva, deras kultur och inte minst deras religion är av yttersta vikt för att vi alla skall kunna leva och arbeta tillsammans i ett mångkulturellt samhälle.

1.1. Syfte och frågeställning.

Syftet med undersökningen är att granska läromedel för att undersöka om det finns andrafierande framställningar av hinduismen och sikhismen i relation till orientalism, eurocentrism och andrafiering. Vi har valt att granska och problematisera hur läroboksförfattare framställer och formulerar sig när det gäller hinduism och sikhism. Motsvarar läroböcker även styrdokumentens krav på reflektion över mänskligt tänkande och handlande med överblick över den egna och andras livssituation samt en förståelse av hur samhället är baserat på etnisk och kulturell mångfald?

- Finns det eurocentrism och andrafierande samt kristocentriska formuleringar i läroböckernas framställning av hinduism och sikhism?
- Fyller läroböckerna styrdokumentens krav på skapandet av en gemensam värdegrund och en mångkulturell hållning till religionskunskap.?

Det kan argumenteras att denna studie knappast fyller ett forskningsmässigt tomrum när det gäller läroboksanalyser och deras formuleringar och bilder gällande hinduism och sikhism. Men det kan påpekas att genom att fortsätta att belysa problematiken kring ämnet kan man medverka till att ett större antal personer inom lärarprofessionen blir medvetna om denna problematik och således kan göra bättre och mer medvetna val gällande vilka läroböcker som skall eller inte skall användas i klassrummet.

1.2. Material

Vi har valt att begränsa oss till böcker för gymnasieskolans A-kurs med publiceringsår mellan 1997 och fram till 2007 då vi med hänsyn till studiens omfång ansåg att genom att begränsa oss till ett visst antal böcker kunde vi göra en djupare analys. Beslutet att granska en bok per år gjordes för att även få en överblick över om eller hur formuleringar förändras med tid och tidsspannet valdes då det är vår uppfattning att vissa skolor fortfarande använder sig av böcker som kan anses relativt gamla.

Även detta var en viktig aspekt för oss även om den här studien inte inriktar sig på just det komparativa i detta sammanhang. Vi presenterar nedan vårt källmaterial i årtalsordning med början år 1997.

- Westerberg, Boel & Linnér, Bengt (1997) *Tio frågor till livet, Teman för A kursen i religionskunskap*. Stockholm: Natur och kultur.
- Rodhe, Sten & Bo, Nylund (1998) *Religionskunskap*. Falköping: Liber AB.
- Alm, Lars Göran (1999) *Religionskunskap för gymnasiet*. Stockholm: Natur och kultur.

- Ring, Börje (2000) *Religion och sånt, Religionskunskap kurs A*. Stockholm: Liber AB.
- Olivestam, Carl E & Thorsén, Håkan & Giannini, Annika (2001) *Religionskunskap A, om livsfrågor, religion och etik*. Lund: Studentlitteratur.
- Rundblom, Gunilla & Berg, Leif (2002) *Liv och mening, Stora boken, Religionskunskap för gymnasiet*. Stockholm: Natur och kultur.
- Björlin, Ola (2003) *Människa och tron, religionskunskap kurs A*. Stockholm: Bonnier utbildning.
- Habbe, Peter & Steinmo, Valle (2004) *Religion och tradition och livet*. Solna: Eklunds förlag.
- Mattsson, Flennegård, Malin & Eriksson, Leif (2005) *Söka svar, Religionskunskap kurs A*. Stockholm: Liber AB.
- Appelros, Erica & Hornborg, Anne-Christine & Röcklingsberg, Helena (2006) *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet kurs*. Stockholm: Natur och kultur.
- Thulin, Birgitta & Alm, Sten (2007) *Religion A*. Limhamn, Interskol Förlag AB.

1.3. Metod

I vår undersökning använder vi oss av selektiv närläsning samt textanalys med utgångspunkt främst i Edward W Saida orientalism³, alltså en kvalitativ fördjupad textstudie (Esaiasson, Gilljam, Oskarsson & Wängnerud 2004) vilket innebär att vi har sökt efter betydelsefulla ord och perspektiv markerade med andrafiering, eurocentrism, samt exotifiering som utgångspunkt för att klargöra attityder som uttrycks genom valet av formuleringar. Även två undersökningar från Skolverket, en publicerad i november 2006, *Läromedlens roll i undervisningen rapport 284* samt en rapport från Skolverket av Kjell Härenstam används som teoribasis: *En granskning av hur religions/trosuppfattningar framställs i ett urval av läroböcker* även den från 2006.

Med hjälp av denna tidigare forskning analyserar vi texter samt bilder och vår argumentation grundar sig på de resultat som analyserna producerar. Utifrån detta diskuteras vilka konsekvenser som kan följa om man använder sig av läroböcker som innehåller tydliga eurocentrism och andrafierande formuleringar.

Undersökningen inriktar sig även på hur bilder används för att förstärka textens budskap. Beslutet att även inkludera bilder i analysen togs då bilder är en viktig del när det gäller att förstärka det budskap en text vill förmedla.

Bildanalyser har gjorts med utgångspunkt från Panofskys bildanalys, ikonografi som består av en trestegsfas. I första fasen utgår man från att konkret beskriva det som finns avbildat, alltså beskriva det primära i bilden en så kallad "pre-ikonografisk beskrivning". Andra fasen innebär att man genom "ikonografisk analys" försöker identifiera bildens vanliga betydelse. Slutligen i tredje fasen genom "ikonologisk tolkning" tolkar man budskapet i bilden och dess "inre" betydelse (Eriksson & Göthlund 2004:33). En granskning har gjorts av semiotiken, vilket innebär den mening som bilderna genererar, och att se på bilden som tecken eller koder som skall tolkas. Att använda sig av koder innebär att man har sociokulturella begrepp för hur något är konstruerat och meningsbyggande. För att förstå dessa bör man ha en kulturell förkunskap för att sålunda kunna avkoda en bilds budskap (Eriksson & Göthlund 2004:34-38). Det är i samband med den inre betydelsen och semiotiken kopplat till texten som vi gör vår analys. För att

³ Se kapitel 1.5

kunna göra en avkodning av budskapet granskas även läromedelsbilderna utefter vår teoribas med fokus på grundteorierna om andrafiering, eurocentrism samt exotifiering för att undersöka användandet av dylika influenser i bilderna. Det kan här poängteras att denna studie endast har tagit fasta på de element, alltså texter och bilder i relation till varandra, vilka ger uttryck för eurocentrism, orientalism exotifiering eller andrafiering.

1.4. Tidigare forskning och teoretisk anknytning

1.4.1. Läromedlens roll i undervisningen

I den studie som publicerades år 2006, *Läromedlens roll i undervisningen rapport 284* av läroverket beskrivs hur läromedel i engelska, samhällskunskap och bild används i skolorna. Man redovisar här att böckerna historiskt sett varit en styrande faktor för att försöka garantera att skolorna i Sverige skulle vara så likvärdiga och enhetliga som möjligt. Genom att använda sig av läroböcker som nära följde den tidens mycket detaljerade läroplaner kunde man försäkra sig om att dessa följdes och att eleverna på så sätt fick den kunskap som läroplanerna föreskrev.

I dagens skola anger inte de statliga styrdokumenterna vilka läromedel eller läroböcker som skall användas. Läroplaner och kursplaner ger läraren en mycket stor frihet att själv välja vilka, eller om man överhuvudtaget skall använda sig av läroböcker. Detta för givetvis med sig en stor frihet att variera och anpassa sin undervisning till olika situationer, men det ökar också ansvaret hos lärare att välja läroböcker som innehåller korrekt fakta och är fria från andrafierande tankesätt.

Resultatet av ovannämnda undersökning visar dock på att majoriteten av lärare i de ämnen som granskats i studien fortfarande anser att genom att använda sig av läroböcker kan man säkerställa att eleverna får den utbildning och kunskap i ämnet som de behöver samtidigt som man följer läroplanens direktiv och försöker uppnå de mål som är satta av den.

Regeringen bestämde år 1991 att avveckla institutionen för Läromedel (SIL) och att statens styrande och dess kontroll av läromedel skulle upphöra. En av forskarna, involverad i ovannämnda studie, Boel Englund sammanfattar resultatet av studien i fem punkter.

- Läroboken har en kunskapsgaranterande roll, d.v.s. läraren ser läroboken som en garanti för att läroplanen och kursplanernas mål uppfylls. Läroböcker och uppslagsböcker har alltid ansetts som särskilt auktoritativa texter, med andra ord, det som står i dessa böcker har en hög sanningshalt.
- Läroboken har en gemensamhetsskapande-sammanhållande roll, både tankemässigt-ideologiskt och praktiskt. Vid samarbete mellan lärare har alla samma material att utgå ifrån.
- Läroboken underlättar genom kombination av de två förstnämnda funktionerna utvärdering av eleverna och deras kunskaper för läraren.
- Läroboken underlättar arbetet för både eleverna och lärarna.
- Läroboken har slutligen en disciplinerande roll. Eleverna disciplineras till att arbeta och därmed undviker man många gånger kaos i klassrummet.

Härmed menar Boel Englund att lärobokens praktiska funktion inte skall bortses ifrån därför att den trots allt underlättar och kan ge struktur till undervisningen, men det är också viktigt att ifrågasätta läroböckers höga status inom lärarkåren. Det framkommer av granskningen att läroböcker aldrig kan vara helt objektiva. Författarnas urval och

beskrivningar styrs av deras historiesyn, kunskap och egna värderingar. Detta innebär att det är mycket viktigt att både lärare och elever har en klar och tydlig kunskap om sina egna värderingar för att kunna förhålla sig kritiskt till läroböckernas texter.

1.4.2. Edward Saids teori om Orientalism

Edward W Said har undervisat i modern engelskspråkig litteratur vid Columbia University i USA. Han har skrivit boken *Orientalism* som kom ut 1978 och publicerades på svenska år 1993.

Det moderna tänkandet och den samtida erfarenheten har lärt oss att vara känsliga för vad en framställning innebär, vad studiet av Andra, rastänkande, och ett oreflekterat och okritiskt accepterande av auktoriteter och auktoritativa idéer innebär, vi har lärt oss att vara medvetna om de intellektuella sociopolitiska roll och om det stora värdet av ett skeptiskt kritiskt medvetande. Om vi erinrar oss att studiet av den mänskliga tillvaron vanligtvis har etiska och inte minst politiska konsekvenser, antingen i sämsta eller bästa mening, kan vi inte vara likgiltiga för vad vi gör som vetenskapsmän.... Med andra medel måste målsättningen att om och om igen orientalisera Orienten undvikas. Konsekvenserna av detta måste bli att kunskapen förbättras och att forskarnas vanföreställningar blir färre (1993:327).

Enligt Said har orienten varit i det närmaste en europeisk uppfinning som har uppfattats som en plats för romantik, exotiska gestalter, bedårande minnen och landskap och märkliga upplevelser (Said 1993:3). Said vill visa med sin skildring hur djupt och brett fenomenet orientalism har förankrat sig som "sanning". Med sin analog vill han visa hur djupt implicerat denna "sanning" har förankrats, framför allt i den akademiska världen, som i sin tur har influerat övriga maktstrukturer med grunder som han påvisar genom sin studie är opålitliga och godtyckliga. Här visar han med fokus på den litterära historiken hur kristocentrism var den inledande västerländska faktor som påverkade uppkomsten och skapandet av *vi* och *de* för att sedan övergå i det rasklassificerade element som tog över i de vetenskapliga paradigmen under upplysningstiden. Det som den orientalistiska diskursen refererar till som orienten har varit, rent geografiskt, de områden som ligger intill Europa, Nordafrika och sträcker sig till och med Indien. Detta till skillnad från USA, som med orienten menar främst Kina och Japan. Området som därmed refereras till, som "Orienten", är alltså praktiskt taget Nordafrika och större delen av Asien. Han visar hur historien har generaliserat och kategoriserat samt applicerat egenskaper på invånarna i området under ett begrepp "orientalen". Said tar upp olika exempel på skildringar och visar också att bakom de bästa intentioner döljer sig många eurocentriska drag:

den verkliga frågan om det någonsin kan finnas riktiga framställningar av något eller om alla framställningar på grund av att de är framställningar för det första är fångade i framställarens eget språk, och därefter i hans egen kultur, egna institutioner och politiska miljö Om det senare är rätt (vilket jag tror att det är) så får vi också lov att finna oss i att den framställning av sig själv är påverkad av, sammantvinnad med, inbyggd i och ihopvävd med en mängd andra företeelser med själva 'sanningen', vilken själv är en framställning (1993:271-272).

Vidare menar Said att det är viktigt att ställa sig frågor som; Hur framställer man andra kulturer? Vad är en annan kultur? Kan uppfattningen av andra kulturer leda till att man tillfogar sin egen kultur för mycket självberöm, eller leder den till att man refererar till andra kulturer med fientlighet och aggression (Said 1993:325)? I och med att man har framställt Orienten som en främmande och annorlunda kultur har man förstärkt iden om att vår västerländska civilisation är den enda rationella och riktiga, således har Orienten och dess motsats Occidenten skapats som två motpoler.

1.4.3 Richard King om Orientalism

Författaren Richard King är professor i Asian Philosophy and Comparative Religion. Han har tidigare varit Chair of the Religion Department, Derby University, UK, samt innan detta varit Reader of Religious Studies på Sterling University i Skottland. Han har även tjänstgjort som gästföreläsare på Liverpool Hope och Cambridge universitetet, samt föreläst på universitet i övriga Europa och i USA.

Kings huvudsakliga intresse ligger i forskning kring bland annat den indiska filosofiska skolan, Mahayana buddhistiskt tänkande, poststrukturalism och postkoloniala teorier i religionsforskning.

I ”*Orientalism and Religion, Postcolonial Theory and the Mystic East*” utgår Richard King från en kolonial diskursanalys. Den behandlar fördomar som existerar om ”the mystic East” och hur västvärlden har konstruerat en diskurs som gör den till något exotiskt och främmande samt använder sig av dessa fördomar för att utöva sin makt över den, och gör den till ”den Andre”. Kings utgångsläge är följande:

reintroduce 'power hegemony and history into studies of culturally constructed structures of thought' without falling into the opposite extreme of reducing everything to a discussion of power relations. The mistake is in separating the two in the first place (King 1999:01).

King bygger vidare på Saids teori om orientalism som skapat mycket debatt och granskar respons som denne fått på sitt arbete. Han kritiserar dock Said för att utelämna vissa aspekter i sin forskning och nämner det faktum att Said utelämnar både Tyskland och USA i sin forskning. Han tar även upp konflikten mellan David Kopf och Edward Said. Kopf kritiserar Said och menar att han använder sig av termen orientalism som ett sätt att: ”represent a sewer category for all the rubbish Westerners have exercised in the global marketplace of ideas” (King 1999:186).

Vidare menar King att man bör vara medveten om hur sina egna tankar och fördomar spelar in när man granskar forskning samt vara medveten om vilken effekt detta kan ha när man presenterar sina resultat. Man måste se till att undvika dikotomier och stereotypiska formuleringar. Han säger att:

the discourse of difference that has characterized the Orientalist problematic in the past should be replaced by a discourse of sameness which examines diverse cultures 'within a global context of interpretation with the world system (King 1999:217-218).

Slutligen menar han att även västerlandet bör kritiskt granska sig självt när det gäller sin relation, sin ”otherness”, till andra kulturer för att på så sätt rubba den privilegierade position som den västerländska kulturen har och har haft.

Det bör tydliggöras här att denna studie främst använder sig av Kings teori gällande diskurs och andrafierande formuleringar.

1.4.4. Masoud Kamali –Läromedelsundersökning och andrafierande praxis

Sveriges regering tillsatte en utredning 22 april 2004 för att undersöka begreppen ”makt, integration och strukturell/institutionell diskriminering” med koppling till etnisk och religiös tillhörighet (Sawyer & Kamali 2006:2).

Masoud Kamali, professor i socialt arbete vid Uppsala universitets centrum för multietnisk forskning, fick uppdraget att leda utredningen. 2006 kom rapporten om utbildningssystemet ”*Utbildningens dilemma, demokratiska ideal och andrafierande praxis*” ut. Rapporten visar på brister inom skolsystemet.

Lärosäten är inte bara en plats där elever och studenter erbjuds kunskap utan också en institution där specifika normer, värderingar, föreställningar och synsätt reproduceras. Skolan är en arena som präglas av kampen över den legitima kunskapen och konstruktionen av vedertagna modeller med vilka eleverna kan förstå sin värld och sin plats i den (Sawyer&Kamali 2006:11).

I rapporten som bearbetar olika aspekter av utbildningssystemet har man belyst, med hjälp av ett flertal författare som har utgått från diverse perspektiv, omfattningen av diskriminering i samhället och skolan.

Masoud Kamali har i rapporten skrivit ett kapitel om ”skolböcker och kognitiv andrafiering” som han inleder med att hävda språkets betydelse för insocialiseringsprocessen. Det är via språket som tankarna, normerna och värderingarna förmedlas. Han argumenterar också för hur viktigt det är att sätta sig in i historiska perspektiv och säger att: ”För att förstå varför människor handlar som de gör, måste vi veta vad deras förståelse av verkligheten är” (Sawyer&Kamali 2006:47).

Med detta menar han att människors aktioner och interaktioner går att tolka utifrån den verklighetsuppfattning som genom de sociala strukturer utgör det paradigm vilket individen eller kollektivet har socialiserats in i. Med detta som grund fortsätter Kamali in på spåret som leder till hans teori om andrafiering, vilket innebär att man utifrån eurocentrism som grund skapar en demarkationslinje mellan ”vi” som utifrån ett maktperspektiv är normen och ”de andra” som är avvikande, främmande och underlägsna, genom att tillföra attribut och egenskaper. Tendenserna av andrafiering menar Kamali i sin rapport återfinns i läromedel.

1.4.5. Kjell Härenstam – Religionsdidaktik och läromedelsundersökning

Kjell Härenstam är docent i religionsvetenskap samt universitetslektor vid Karlstads universitet. Hans forskning är inom religionsdidaktik, där han fokuserar på läromedel och deras roll i undervisningen. Inom ramen för hans forskning behandlar han frågan om hur man ger skolelever en rättvis bild av främmande kulturer och religioner.

I *Kan du höra vindhästen* (Härenstam 2000) diskuteras lärarens centrala roll gällande valet av kunskap och betonar värderingarnas roll i detta val samt problematiken som kan möta en lärare när det gäller valet av undervisningsmaterial. Härenstam hänvisar till Said som menar att västs bild av ickekristna religioner såsom, hinduism och sikhism, i hög grad påverkas av faktorer som egentligen inte har med

dem att göra och menar vidare att mediabilder påverkar människors uppfattning av dem vilket leder till ett skapande av stereotyper (Härenstam 2000:75).

Han ställer i boken följande fråga: Vad är det som gör att något väljs ut som representativt för en religion? Han menar att läroboksförfattare sällan är experter på religioner med en mindre täckning och att de därför måste förlita sig på tidigare forskning. Detta innebär att det är författarna själva som väljer vilken forskning de vill förlita sig på och således spelar en rad andra faktorer in, som exempelvis deras egna värderingar och tolkningar. Med andra ord behövs ingen konsultation med exempelvis religionsvetare eller experter på specifika religioner som skulle kunna uppdatera eller korrigera felaktiga fakta eller en ickerepresentativ beskrivning av en religion.

Härenstam har även gjort en undersökning för skolverket när det gäller läroböcker, titulerad *En granskning av hur religions/trosuppfattningar framställs i ett urval läroböcker* som är en underlagsrapport till Skolverkets rapport *I enlighet med skolans värdegrund* (Skolverket 2006). Härenstam baserar här sin analys på huruvida de böcker han valt att granska motsvarar läroplanernas kriterier för ämnet religionskunskap (Lpo94 samt Lpf 94). Han fokuserar på punkterna om människan okränkbarhet, individens frihet och integritet och alla människors lika värde, jämställdhet mellan könen samt solidaritet med svaga och utsatta.

Han poängterar att hans undersökning inte gäller huruvida de i läroböckerna presenterade religionerna är i konflikt med värdegrunden eller inte, utan har syftet att granska om läroböckerna är i konflikt med läroplanens målsättning och huruvida det är

korrekt att beskriva religionen på det sätt som görs i läroböcker samt om dessa är allsidiga och sakliga. Härenstam hävdar att problemet ligger i valet av kunskap och att detta val alltid sker utifrån författarnas värderingar av vad som är väsentlig kunskap eller inte. För att vidare illustrera detta väljer han att citera Pedagogikprofessorn Gunilla Swingby som säger följande:

Den slutsats som kan dras är att kunskap i skolan inte är ett helt igenom neutralt begrepp. Ett val görs alltid. Vissa ting väljs ut som värdefull kunskap medan annat väljs bort. Vad som väljs ut och vad som väljs bort har med perspektiv och makt att göra. Det sägs att "kunskap är makt". Klart är att det ligger makt i att kunna välja ut den kunskap som barn och unga skall ges i skolan. Debatten om kunskapen i skolan måste därför ständigt föras (Härenstam2006:5).

Vidare menar Härenstam att koloniala värderingar har funnits med i valet av kunskap i de äldre svenska läroböckerna men att detta inte redovisats. Härenstam anser att sådant som verkar vara rena fakta har en betydligt större påverkan på elever än sådant som de tydligt ser vara propagandamaterial.

Man skulle kunna hävda att ensidigt och osakligt kunskaps val är mycket effektivare när det gäller att skapa främlingsfientlighet och intolerans än material av mera tydligt propagandistiskt slag (Härenstam2006:5).

I slutsatsen på sin rapport skriver Härenstam att hinduismen inte har figurerat i media på samma sätt som exempelvis islam. Detta kan göra att läromedelsförfattarna inte finner det lika problematiskt att skriva om hinduismen. När författarna inte får någon kritik kan det medföra ett dilemma för hur religionen beskrivs.

Fördomar är just fördomar därför att man inte är medveten om dem. En del av de granskade läroböckerna gör väl enkla kopplingar mellan karma läran och fattigdomen i Indien. Vilken effekt detta ger på hinduismens relation till en av de centrala läroplansvärderingarna, solidaritet med svaga och utsatta behöver inte kommenteras (Härenstam 2006:47).

Exakt hur detta påverkar läroböckers text och bilder är intressant och skulle kunna vara grund för vidare forskning. Denna studie går dock inte djupare in på just denna problematik.

1.5. Begreppsförklaring

För att utreda några av de nyckelbegrepp som den här studien använder sig av följer nedan en kortfattad förklaring.

- Orientalism innebär enligt Edward W Said västvärldens historiska uppbyggnad av en maktdominans i relationen mellan öst och väst, där öst blir det främmande och annorlunda i vilken västerlandet kan spegla sig och bekräfta sig självt. Beskrivningar av Orienten har ofta varit romantiserande men kan också ofta sägas ha varit rent ut sagt rasistiska. Detta dikotomiska tänkande har bidragit till att fördomar har kunnat utvecklas och hållas vid liv och genom detta har västvärlden kunnat bibehålla sin makt och se sig självt som överlägset i sin relation till öst.
- Andrafiering kan sägas uppstå som ett resultat av ett tankesätt som innebär att man ser sin egen verklighet som norm och har en intolerans av andras verklighet. Den reproduceras av föreställningen av ett *vi* och ett *dem* med olika egenskaper, a priori, kunskapssystemet är också en del av reproduktionen av maktförhållandena och sociala relationer i ett givet samhälle. Denna kunskap reproduceras bland annat genom utbildningssystemet och skapar och återskapar stereotyper om de andra". (Sawyer&Kamali 2006:12) Det är alltså en kulturelitism styrd av

normativa krafter, där *vi* blir ett uttryck för den normativa majoriteten och *de* blir ”*de andra*”.

- Exotifiering innebär att man tillskriver andra egenskaper av att vara spännande och som ordet beskriver exotiska på ett positivt sätt. Genom att försöka göra beskrivningar och illustrationer spännande och lite mystiska, alltså något som snabbt fångar intresset och uppmärksamheten förstärker man tanken på *de andra* och bidrar till att skapa en klyfta mellan ”den vanliga ” ateistiska eller traditionellt religiösa människan, och den som står utanför denna norm.
- Eurocentrism är en praxis av att se på världen från ett europeiskt perspektiv med de normer och värderingar som detta innefattar, på bekostnad av icke-europeer. (Notera här att även Nordamerika brukar ingå i termen europeisk, det är alltså fråga om ”västerlandet”). Detta brukar även medföra att man utgår ifrån ett kristocentriskt perspektiv vilket i sig betyder att man ser kristendomen som ”det rätta” och icke kristna religioner som främmande och annorlunda.

2. Redovisning av läromedelsanalyser

Resultaten av läroboksanalyser redovisas här var och en av för sig i kronologisk ordning.

2.1. Läroboken *Tio frågor till livet*

1997, skriven av Boel Westerberg och Bengt Linnér.

Den här boken har inte delat in de olika religionerna i varsitt kapitel utan har istället delat in kapitlen efter olika teman. Det finns ett helt kapitel som tar upp temat *vi* och *de andra* och i detta kapitel har man försökt att beskriva hur det kan vara att befinna sig i definitionen *de andra* (Westerberg, Linnér 1997:26). Boken har gjort ett försök att tydliggöra det negativa med ett eurocentristiskt tankesätt, där man berör problematiken kring kolonialismen och exploateringen av olika kontinenter samt hur till följd av detta människorna lidit svårt under historiens gång.

Trots bokens ansats att belysa just andrafiering genom att ägna ett kapitel åt att beskriva hur och varför detta kan, ske finns ändå en tendens att använda sig av formuleringar som exempelvis: ”vi som tillhör den västerländska industrialiserade världen brukar kalla oss ett kulturfolk” (Westerberg, Linnér 1997:35). Även när boken försöker beskriva ett indiskt perspektiv så uttrycker man sig på följande sätt: ”de tänker som många västerlänningar, att de är en blandning av arv och miljö som formar människans liv”(Westerberg, Linnér 1997:359).

Frågan som uppkommer här är om man kan generalisera på detta sätt, tänker alla ”västerlänningar” på samma sätt och vad innebär det i denna kontext att vara ”västerlänning”? Även om man kan förstå att formuleringen i sig kanske inte är problematisk får den konsekvensen att en jämförelse skapas mellan *vi* och *dem*, relationen öst kontra väst. När man gör en jämförelse där ”västerlandet” är utgångsläget och att är det normativa skapar man en värderande syn på religionen och detta stämmer inte överens med styrdokumentens krav på en saklig och vetenskaplig grund i undervisningen. Igen finner man även här formuleringen ”de”. Detta skapar ännu en människogrupp, nämligen ”de västerländska indierna”, som tydligen enligt författarna skiljer sig från övriga människor med indiskt ursprung! Boken gör även en tydlig koppling till Indiens kastsystem och fattigdom och kan sägas dra slutsatsen att om man föds fattig så förblir man fattig om man har otur att födas i ett lågt kast.

Bokens sätt att formulera sig när det gäller beskrivningen av reinkarnation antyder också att om man föds i ett lågt kast är det för att man varit en dålig människa i ett

tidigare liv. Därav förstärks tanken att om man är fattig är man en dålig människa. Detta kan uppfattas som eurocentristiskt och andrafierande.

Enligt Said har västerlandet under historien använt sig av sådana formuleringar för att undertrycka *de andra* och för väst att behålla makten. Fler jämförelser med exempelvis Sverige, när det gäller äktenskap, förekommer i boken med formuleringar som ”vi i Sverige” och ”vi i västerlandet”. Här utgår man igen ifrån att det är det västerländska tänkandet som är normen och man kan också fråga sig vilka vi är i denna kontext? Hur känner sig de elever som har ett ickeuropeiskt ursprung när de läser formuleringar som dessa?

När det gäller bilder från innehållet om hinduismen visar boken först en bild på guden Shiva och tar upp karmalagen. Nästa bild visar en liten pojke som sitter och säljer tändstickor (Westerberg, Linnér 1997:47). Man kan ifrågasätta kopplingen till hinduismen då denna bild lätt kan ge ett intryck av att alla hinduiska

barn i Indien är fattiga och tvingas arbeta, även om detta problem naturligtvis existerar är det långtifrån en sanning för alla barn. Man kan även ifrågasätta hur bilden kan tolkas utifrån läroplanens direktiv för människans okränkbarhet.

Sekvensen av bilderna förstärker också tanken på att fattigdom är något som händer de som är dåliga människor eller har gjort dåliga val i ett tidigare liv enligt karma och kastsystemet. Som ovan nämnts vet vi att detta tanke sätt existerar i det indiska samhället, men det är inte först och främst med det man skall förknippa hinduismen. Det är denna problematik som uppkommer när man väljer att framställa en religion på det sätt som görs här.

Boken tar inte upp sikhismen.

2.2. Läroboken *Religionskunskap*

1998 Skriven av Sten Rodhe och Bo Nylund.

Kapitlet om hinduism inleds med ett historiskt perspektiv, men dock saknas en tydlig förklaring kring det ariska folket och dess härkomst. Författarna använder sig i språket av och drar referenser till kristendomen. Följande står att läsa: ”Min gud är Krishna, men det spelar ingen roll, om man väljer något annat namn. Att tro på Kristus och Krishna är samma sak” (Rodhe, Nylund 1998:60).

Att författaren har valt att ta med detta citat är i sig självt inte konstigt, problemet blir att man har valt att endast referera till kristendomen. Mer korrekt hade varit att följa upp detta citat med en förklaring som innefattar även exempelvis Allah eller JAHVE. Igen skall understrykas att det inte endast är citaten eller formuleringarna själva som är problemet. Naturligtvis måste man få referera till olikheter eller likheter, men man får inte lägga eller antyda värderingar i detta. Problemen uppkommer när man granskar citat, bilder, bildtext och formuleringar som en helhet. I slutet av första stycket om Indiens historia beskrivs att hinduer firar många fester och ”gör det gärna genom att låta skrällande musik spridas över omgivningen genom högtalare. Religionen är på många sätt mer

märkbar i Indien än den är hos oss i Sverige” (Rodhe, Nylund 1998:61).

Denna text är kopplad till en bild på följande sida i boken (Rodhe, Nylund 1998:63) vilken skall illustrera textens budskap. Man kan fråga sig vad detta har för relevans när det gäller hinduismens historia eller för Hinduismen överhuvudtaget? Är inte detta snarare ett kulturellt beteende?

Formuleringen ”skrällande musik” kan också sägas ge negativa konnotationer, särskilt när man direkt i meningen efter läser formuleringen att ”religionen är mer märkbar än den är hos oss här i Sverige”! Är det faktiskt så att alla hinduer utövar sin tro genom att festa och sprida hög musik i hela omgivningen?

När det gäller ”oss här i Sverige” kan man ställa frågan till vilka som refereras? Finns det inga människor i Sverige som utövar sin religiositet genom hög musik och firandet av religiösa högtider?

Vidare finns en tendens att göra hinduiska gudar till en enda Gud, stavat som här med stort g och ger ett intryck av att man jämför med en monoteistisk religion som kristendomen, en uppfattning som styrks av tidigare formuleringar (Rodhe, Nylund 1998:61-62).

När det gäller kapitlets bilder finns det inga som direkt utmärker sig.

Följande kapitel är tilldelat sikhismen och inleds med följande formulering: ”Kanske har du sett eller i alla fall hört talas om män i turban?” (Rodhe, Nylund 1998:76). Man kan då fråga sig om alla sikher är män och har verkligen alla turban? Vidare förklaras turbanen med följande ordval: ”För dessa män är traditionen att inte klippa håret och att hålla ihop det med en turban en del av deras religion” (Rodhe, Nylund 1998:77).

Nu har inte denna studie gjorts utifrån ett genusperspektiv, men det är ändå viktigt att påpeka vilken effekt formuleringar av denna typ kan ha för tänkandet kring religioner. Alla sikher är ju definitivt inte män som bär turban. Det hade varit önskvärt att beskriva mer om själva grundtankarna i religionen sikhism och även vilken position den har och hur den kan se ut i Sverige .

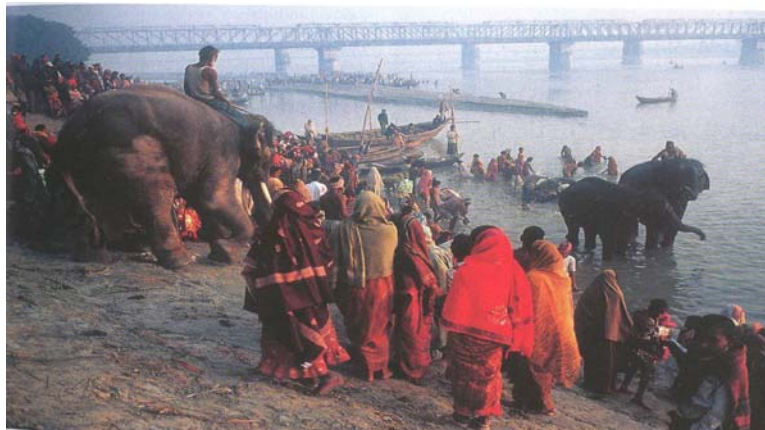
Kapitlet avslutas med text som säger att en sikh kan kännas igen på följande yttre attribut: Oklippt hår, kam svärd eller dolk, stålarmband samt knälånga underbyxor. Är det verkligen så man kan känna igen en sikh? Detta är en mycket stereotypisk bild som naturligtvis inte stämmer in på alla sikher. Själva religionen, sikhism, försvinner här i beskrivningen av alla yttre attribut vilket innebär en grov generalisering och en andrafiering av sikher. Det skall sägas att följande kapitel tar upp sikhismens grundtankar men detta först efter att man hunnit bilda sig en uppfattning av hur sikher ser ut, Det hade varit bättre att börja med sikhismen som religion och inte med att ge en generaliserad bild av en sikh utseende.

2.3. Läroboken *Religionskunskap för gymnasiet. A-kursen*

1999, skriven av Lars-Göran Alm.

Hinduismen och Indien finns med under två kapitel i boken varav det ena är tillägnat endast hinduismen och det andra ett kapitel som heter Religion och samhälle i Syd- och Östasien. Kapitlet om hinduismen inleds med en stor bild på badande människor och elefanter

Ganges
1999:23).

vid floden
(Alm

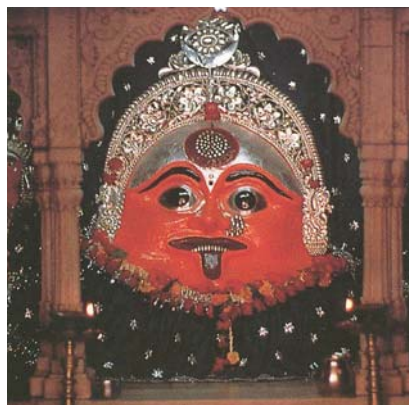
Bilden är färgstark och tillsammans med texten ger den ett intryck av att detta är en vardaglig och allmänt förekommande företeelse i Indien. Även om människor dagligen badar i Ganges är det faktiskt inte vanligt förekommande att elefanter finns vid deras sida. Man kan tänka sig att denna bild har använts för att snabbt fånga elevers intresse, men har effekten av att hinduismen presenteras som något exotiskt och annorlunda. Man nämner att det anses som andligt renande att bada i Ganges och vidare beskriver man betydelsen av rent och orent (Alm 1998:24-25). En beskrivning av hur man kan blanda den heliga kons avföring med vatten som sedan används för att tvätta hemmet och således göra det andligt rent.

Frågan uppstår om det verkligen är viktig information att nämna detta i sammanhang då det som torde vara väsentligt är att redogöra för hinduismens grunddrag. Ingen förklaring görs heller till skillnaden hygieniskt rent och andligt rent. Man borde inte skapa texter som självklart drar elevernas uppmärksamhet till något som skulle kunna skapa avsmak och med det ett avståndstagande för att sedan etableras som en fördom. Genom att endast beskriva ritualen kan det vara svårt att få en förståelse för varför människor gör på detta sätt och det är ju det som är det viktiga.

Liksom Kamali säger i sin rapport om utbildningens dilemma kan man tycka att beskrivningar som i denna bok ”återges på ett överförenklat och banalt sätt”(Alm 2006:62). Man beskriver gudinnan Kali⁴ som en mycket viktig gudinna men blodtörstig ”Kali med den blodröda tungan” som kräver blodiga ritualer och offer av getter (Alm 1999:29). Sådana offer är ju numera förbjudet och gudinnan Kali är viktig i endast en liten del av Indien, Bengalen och detta faktum nämns inte alls.

Liksom den första bilden av bad vid Ganges har bilderna som används i boken en genomgående struktur som exotifierar och spelar på stereotypa drag om Indien och hinduism. Detta med bilder på exempelvis den heliga kon, ett kärleksmöte mellan guden Krishna⁵ och gudinnan Radha⁶ och en bild på ett altare helgat åt gudinnan Kali samt en mediterande man framför en gammal byggnad. Även om bilderna för sig skulle kunna anses ha en plats i boken får de genom intertextualiteten drag som har en tendens att exotifiera innehållet, med andra ord, tillsammans med och i relation till texterna så sker ett tydligt andrafierande, ett skapande av ”de andra” som gör det svårt för elever att skapa en tanke på en gemensam värdegrund.

I den andra delen som heter Religion och samhälle i Syd- och Östasien går Alm vidare i sin beskrivning av det indiska samhället. Han fördjupar diskussionen om kastsystemet i detta kapitel och skriver under rubriken ”Kasterna i politiken” följande: ”Enligt

⁴ Kali, den självständiga, aggressiva men kärleksfulla aspekten av gudinnan Durga

⁵ Krishna, inom vissa grenar ses han som en avatar av guden Vishnu,

⁶ Rhada oftast gestaltad vid Krishnas sida, tillsammans ses de ofta som ”den absoluta sanningen”

västerländsk syn innebär kastsystemet en kränkning av principen om alla människors lika värde” (Alm1999: 47).

Det är förvisso sant att kastsystemet är rasistiskt och man kan förstå vikten av att ta med en beskrivning av det i läroboken då det inte är frågan om att ge elever en överdrivet positiv eller snedvriden bild av kastsystemet i det Indiska samhället. Problemet är ännu en gång kontexten i vilken man finner formuleringen. Genom en beskrivning som ovan, där man utgår ifrån västerlandet som norm, sätter man en värdering i det man vill beskriva och det är just detta som är det återkommande problemet i läroböckerna.

Det är inte bara i ”västerlandet” som kastsystemet upplevs på detta sätt. I Indien har man som bekant förbjudit diskriminering på grund av kast vilket innebär att man även där är medveten om problematiken och således är denna vetskap om kränkning och rasism ej exklusiv för ”västerlandet”.

Genom att applicera meningen i kapitlet om hinduism har författaren tydligt påvisat att ”västerländska” normer är det som är rätt och ”sant”, medan ”de andra” betar sig på ett mycket oacceptabelt och avvikande sätt, och att de genom detta är underlägsna ”oss” underförstått invånarna i detta ”västerland”.

Boken tar inte upp något om sikhismen.

2.4. Läroboken *Religion och sånt*, Religionskunskap Kurs A.

2000, skriven av Börje Ring.

På det stora hela beskrivs hinduismen i boken på ett positivt sätt som utgår ifrån själva religionens grundfilosofi. Det finns dock vissa passager i texten som mycket starkt kan uppfattas som exotifierande. Exempelvis väljer Ring att utav alla gudinnor fokusera på Kali och beskriver henne med följande text:

Kali kräver blodiga offer och länge offrades människor åt henne. Så sent som på 1800-talet inspirerades en stryparsekt av Kali. Medlemmarna visade henne sin vördnad genom att strypa ett stort antal människor. Så beskrevs i alla fall gruppen av engelsmännen på 1800-talet (Ring 2000:112).

Ring nämner inte hur stor del av hinduer som är hängivna till dyrkan av Kali och inte heller nämner han var, rent geografiskt, denna dyrkan är en vanlig företeelse då det är långt ifrån vanligt i hela Indien utan främst förekommande i Bengalen som tidigare nämnts. Det intressanta i denna text är hur Ring väver in engelsmännens påpekande med dyrkan av Kali som ”stryparsekt”. Han väljer att helt utelämna de goda egenskaper som Kali också besitter. Därmed lämnas fältet öppet för läsare att associera till att alla hinduer är Kalis anhängare och därmed mördare och utövare av blodiga ritualer! Är inte detta ett klassiskt exempel av andrafiering när han genom att bara hålla sig till den engelska imperiska kolonialmaktens påstående lägger en värderande uppfattning i texten som han överför på ett subtilt sätt till elever.

Här måste också nämnas att alla bilder som har använts i kapitlet om hinduismen genomgående förstärker en eurocentrisk grundsyn genom skapandet av ”de andra”, då endast bilder av Kali som skrämmande och destruktiv används (Ring 2000:112). och mycket lite förklaras om hennes andra aspekter. Vidare, i passagen om kvinnans ställning, tar Ring upp två begrepp, det ena brudbränning och det andra änkebränning. Här kan man undra vilken relevans dessa begrepp har för att beskriva religionen hinduism, är det snarare inte fråga om kulturella begrepp?

Ytterligare påvisar boken att kvinnans roll i det indiska samhället när det gäller relationer och äktenskap, tydligt skiljer sig från den ”västerländska” som man här utgår från är normen och vilken lyfts upp som problemfri.

Detta är något som även Kamali uppmärksammat i sin rapport, där han skriver att hinduiska kvinnor beskrivs som att ha en absolut underställd roll gentemot mannen (Kamali 2006:58) .

Att infoga detta i läromedlet kan vidare vidga klyftan mellan *vi* och *de andra*, ”*de* som gör så konstiga saker.” Det är alltså fråga om ett attitydskapande utifrån felaktig eller otillräcklig information, vilket kan skapa en skev bild av människors tro och hinduismens grunder, som i sin tur försvårar tanken på en gemensam värdegrund.

Boken tar inte upp sikhismen

2.5. Läroboken *Religionskunskap A, om livsfrågor, religion och etik*

2001, skriven av Carl E Olivestam, Håkan Thorsén och Annika Giannini.

Man kan tänka sig att författarna till den här boken kan ha tänkt på att först och främst försöka entusiasmera elever genom att skriva och illustrera på ett sätt som genast fångar deras intresse. Men genom ansatsen att göra ämnet väldigt positivt tenderar man i stället att göra det nya och okända, i detta fall hinduismen, till något exotiskt och konstigt. Med andra ord blir effekten av ett sådant här upplägg att exotifiera och andrafiera och man skapar redan här en tanke på *vi* och *de*. Man ställs redan inledningsvis inför frågan ”*Hinduism- eller är detta det enda liv jag har?*” vilken är kapitlets rubrik. Detta redan innan eleven har kunnat skaffa sig en uppfattning om att i detta fall återfödelse är en av huvudprinciperna inom hinduismen. En väldigt ytlig och förenklad beskrivning görs sedan på livets kretslopp inom hinduismen. Detta illustreras av animerade svartvita bilder på en pojke som ser mycket ”västerländsk” ut (Olivestam, Thorsén och Giannini.2001:122-123).

I sig är det inget fel att ha med animerade bilder eller att de ger en bild av västerländska människor men tyvärr blir helhetsintrycket här att hinduismen förlöjligas och görs till något banalt. Det kan tänkas att man genom denna förenkling gör ett försök att få eleverna att identifiera sig med textens innehåll, men underskattar man då inte elevers förmåga att ta till sig subtila intryck och koppla detta till fakta?

På följande sida kan man läsa formuleringarna ”i västerlandet” och en beskrivning av hur: ”Många hinduer som bor i Västerlandet går inte längre till templet men de flesta har ett altare och förrättar sin andakt där. I Sverige finns därför bara ett tempel” (Olivestam, Thorsén och Giannini 2001:123). Det absolut första man reagerar på är författarnas uttryck ”hinduer som bor i Västerlandet går inte längre till templet”. Hur utövas hinduismen i Indien? Går alla till templet? Är det inte vanligt att många ritualer även där utövas i hemmen? Det kanske är möjligt att det finns flera faktorer som avgör varför det är på detta sätt? Det som klingar är ordet ”västerlandet” som används flitigt och tydligt markerar ett *vi* och *de andra*. Menar man också att anledningen till att hinduer som bor i ”västerlandet” har blivit mer sekulära och att detta speglar det ”västerländska” samhället?

Författaren fabricerar härmed historiska fakta om ”västerlänningar” som att kristendomen” är en och samma religion utan olika tolkningar. Därmed andrafieras hinduer och görs till grupp som är helt skild från ”vi västerlänningar” med trosuppfattningar som är ”helt oförenliga med varandra” och än viktigare med ”vår tro.”(Kamali 2006:63)⁷.

⁷ Kamali refererar här till författaren Lars-Göran Alm och Läroboken *Religionskunskap för gymnasiet*

På en annan sida tar man upp begreppet samsara, livshjulet och illustrerar detta som ett roulettbord (Olivestam, Thorsén och Giannini 2001:126-127). Bilden består av flera olika varelser som satsar i ödeshjulet. Bredvid står en gud och tar emot insatserna.

I texten står bland annat:

Har man inte framgång kan man återfödas som ett djur, en växt eller en demon. Har man framgång kan man kanske bli en rik och mäktig person, en gud eller i bästa fall en respekterad och vördad ko (Olivestam, Thorsén och Giannini 2001: 126).

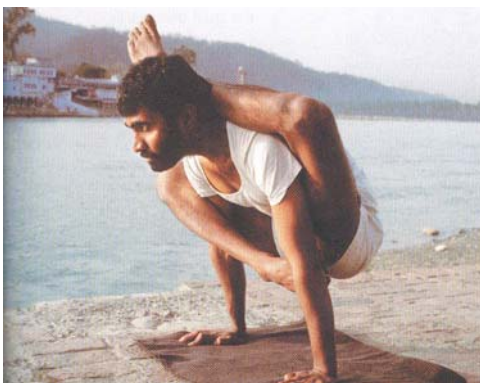
Bilderna har genomgående en ironisk klang som kan påverka uppfattningen av hinduismen samt bidra mer till att skapa motsättningar än att bygga förståelse. Om inte en lärobok kan presentera en religion på ett respektfullt sätt, försvarar den för elever att betrakta den och därmed också dess anhängare med respekt. Tanken på en gemensam värdegrund samt respekt för människans okränkbarhet försvaras härmed.

Sikhismen har inte alls nämnts i boken.

2.6. Läroboken ”Liv och mening -storaboken-”

2002, Skriven av Gunilla Rundblom och Leif Berg.

Kapitlet börjar med en bild visande en man som utövar en komplicerad yogaposition:

Rubriken under denna bild lyder: ”Cirkuskonst eller andlig övning?” (Rundblom, Berg 2002:303). Genom att använda sig av en formulering som denna förminskar man själva innebörden i religionen och man kan undra över valet av just en sådan formulering för

att introducera hinduism, alltså med en beskrivning av yoga, även om detta förvisso är en del av religionen.

Texten och bilden är direkt exotifierande och man kan tänka sig att intentionen med detta val av bild och text är att beskriva något som för elever kan kännas bekant och därför snabbt kan fånga deras intresse, Yoga har ju på senare år blivit en mycket populär motionsform i många länder men associationen till hinduer som annorlunda och "konstiga" har i och med detta gjorts på ett tidigt stadium. En annan formulering som man genast undrar över är "det som alla hinduer har gemensamt är uppfattningen i tron att kon är helig" (Rundblom, Berg 2002: 305). Man har här helt utelämnat någon som helst förklaring till varför det är på detta vis eller vilka konsekvenser det kan föra med sig. Man behöver inte läsa särskilt långt för att upptäcka nästa perspektivmarkör som beskriver hur man varje fredagskväll kan se hur getter offras till den blodtörstiga gudinnan Kali. Det är numera förbjudet i Indien att offra getter och detta borde förklaras, om man nu måste ta med detta i en lärobok. Man kan även ifrågasätta vikten av detta kunskapsval, då det inte kan sägas vara representativt för hinduismen.

I stycket som heter "Ariernas invasion och kulturen" kan man läsa följande: "Arierna var ett indoeuropeiskt folk liksom vi européer och de hade jämförelsevis ljus hy" (Rundblom, Berg 2002:307). Här har man igen utgått ifrån ett eurocentriskt och dikotomiskt sätt att tänka, ett definitivt *vi* och *dem*. Genom att använda sig av formuleringen "vi européer" förutsätter man härmed att alla som använder eller läser boken är födda i Europa. Detta kan upplevas som mycket kränkande för de många elever som har en utomeuropeisk bakgrund och det strider direkt med styrdokumentens krav på hur skolan skall förankra värden som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, samt alla människors lika värde. (Lpf94)

Under rubriken "Heliga skrifter" tar man upp språket sanskrit med beskrivningen:

Eftersom sanskrit är ett indoeuropeiskt språk är det besläktat med till exempel engelska, tyska, franska och svenska. Ordet veda har samma ursprung som svenskans veta och betyder visdom, kunskap (Rundblom, Berg 2002:308).

Intrycket boken ger är att Europa och europeiska språk kan sägas vara normen för vad som är bra genom att allt relateras till detta. Europa används som en mall i språk, kultur och tankesätt. Kapitlen om hinduismen genomsyras av liknande formuleringar och jämförelser med "västerländsk" praxis vilket är att beklaga då boken annars är saklig och har ett brett kunskapsval när det gäller hinduism.

Sikhismen tillägnas en mycket liten del, endast en och en halv sida. Den beskrivs naturligtvis på grund av detta mycket ytligt och en del av texten ägnas åt att beskriva hur sikhiska män ofta arbetar som taxi- eller busschaufförer och kan igenkännas på den stora turbanen (Rundblom, Berg 2002:339-340). Vilket intryck detta sätt att beskriva sikhier och sikhismen kan ge är att alla sikhier dels är män och att nästan alla arbetar som buss eller taxichaufförer. Man kan även ställa frågan vad detta har att göra med sikhismen som religion.

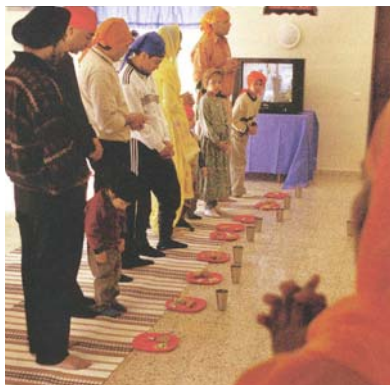

Bilderna i boken förstärker intrycken som texten ger, vilket ytterligare förstärker en andrafiering av hinduism och sikhism, genom bildernas kontraster med den ena föreställande en mörk indisk kvinna som arbetar i ett spartanskt kök och kan uppfattas som fattig (Rundblom, Berg 2002:332). medan de ljushyade männen befinner sig i en miljö vilken kan uppfattas som ”västerländsk” och rik(Rundblom, Berg 2002:333).

2.7. Läroboken *Människan och tron*

2003, skriven av Ola Björilin.

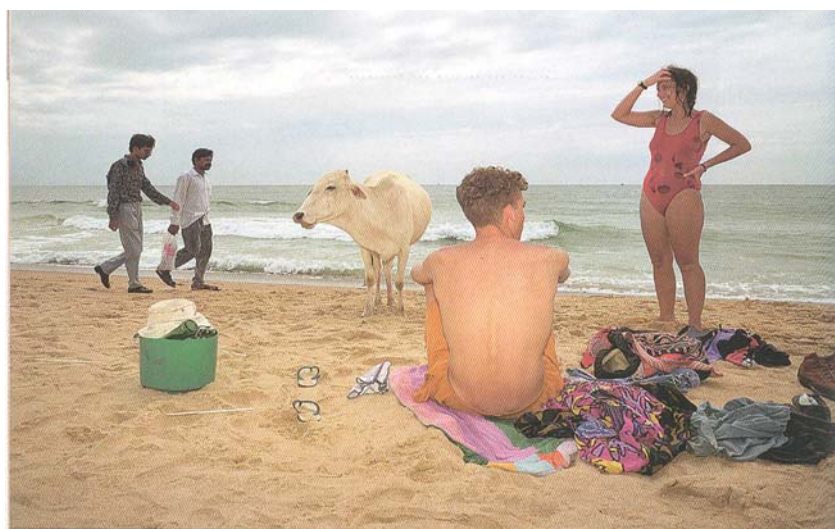
Boken är en reviderad form av författarens tidigare utgåva Livets kurs (1998). Kapitlet innehållande hinduismen är titulerat Indiens religioner och hinduismen och sägs ha sin början när ett ariskt folk invandrade till området kring floden Indus. Avsaknaden av en förklaring till vilka dessa arier var, lämnar igen tanken öppen till att associera detta folk med Hitlers ariska ras. Man nämner heliga skrifter och att de är skrivna på språket sanskrit samt vikten av att ha ett gemensamt religiöst språk. Detta jämförs sedan med latinets roll i Europa under medeltiden. Återigen relaterar även denna bok till den europeiska normen.

Sikhismen har illustrerats i denna utgåva på ett mer mångnyanserat sätt då bilderna till skillnad från andra böcker, visar på ett bredare perspektiv när det gäller sikhiska män. I boken beskrivs tydligare det rituella livet i gurudwaran. Detta är något som har saknats i andra böcker som bara har beskrivit religionen på ett högst basalt sätt (Björilin 2003:163).

Bilderna i boken har en annan prägel än de från många andra böcker. De är tagna i miljöer som speglar en mångsidighet av samhället och inte bara uteslutande en ”orientalisk” prägel. Men börjar man analysera bilderna finns det utrymme som kan tolka in tydliga

tendenser av eurocentrism. För att illustrera ett exempel:

Bilden ovan visar en strand. En ko är placerad i bildens centrum, mellan två grupper(Björilin 2003:142).

Den ena består av två tillsynes indiska män vilka promenerar med blicken riktad snett nedåt. I bildens förgrund finns en vit man som sitter med ryggen mot kameran samt en vit kvinna som står upp. Båda befinner sig på den vänstra sidan av kon. Mannen tittar till vänster, bort från det centrala motivet, alltså kon. Kvinnan tittar åt vänster, alltså också bort från kon. Det intressanta är hennes uttryck: Hon tar sig för pannan och skrattar. Kopplar man detta uttryck till mannens bortvända rygg samt till att de befinner sig i bildens förgrund blir effekten att blicken automatiskt dras till dem. Naturligtvis kan man tolka bilden på olika sätt, men utifrån vår forskning kopplar vi bildens uttryck till teorierna om orientalism på grund av att den illustrerar en klar skillnad mellan vad som ses som västerländskt och som finns i förgrunden på bilden och "de andra" som man kan se längre bort.

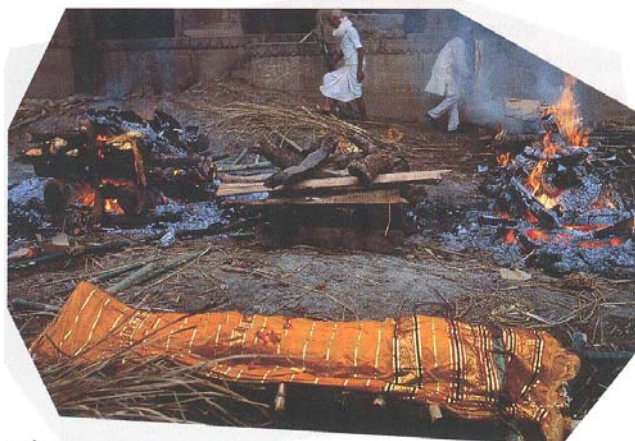
2.8. Läroboken *Religion, tradition och livet*

2004, skriven av Peter Habbe och Walle Steinmo.

Boken är strukturerad efter teman som inleds med kärlek och giftermål, sedan följer mystiska upplevelser, död och begravning och till sist religionernas historia. Bokens ansats är enligt författarna att man skall lära sig om de olika religionerna utifrån begrepp som är centrala för alla religioner, så som kärlek och död och i kapitlet om mystiska upplevelser uttrycks att man ämnar ge en inblick i religionernas innersta väsen. Författarna lägger fokus på läroplanens direktiv gällande förståelse för andra människors sätt att leva och tolka världen och vill genom bokens ansats hjälpa eleverna att uppnå det målet.

Man börjar med att diskutera rent allmänt hur kärlek och äktenskap kan se ut i olika delar av världen och detta görs på ett sakligt sätt och innefattar alla kategorier av människor. Alltså en mycket bra början.

Det hinduiska äktenskapet beskrivs som oftast arrangerat. Så många som 90-95% av alla hinduiska giftermål påstås vara arrangerade. Det kan konstateras att man varit mycket noggrann med att inte använda sig formuleringar så som, "vi i västerlandet" etc. Tyvärr kommer det i sammanfattningen fram ett andrafierande synsätt då man föreslår att frågorna, som kapitlet tar upp, kan kännas främmande för läsaren. När man beskriver döden påstås den, för en västerlänning vara slutet på livet. Vad menas då med detta? Är alla som är boende i "västerlandet" av samma uppfattning om vad som händer när man dör och om ett liv efter döden? Man utgår även i denna bok ifrån att det finns ett så kallat västerland. Sålunda håller man vid liv ett dikotomiskt tänkande och en uppfattning om orienten/occidenten.

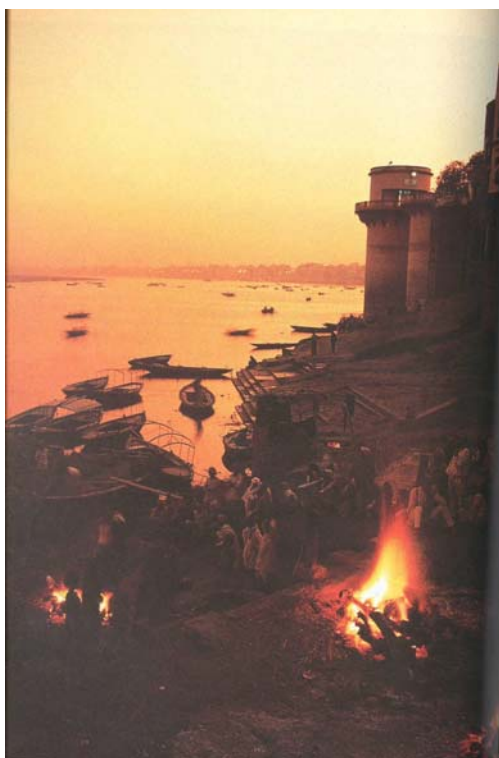

Boken visar även en bild på likbål och på denna bild kan man se en människokropp som väntar på att brännas. Att visa en bild på detta skulle uppfattas som mycket kränkande av en hindu (Habbe, Steinmo 2004:96). I kapitlet om religionernas historia kan vi återigen läsa följande formulering: ”Vi som bor i ett litet land med få invånare och där religionen är fast utformad blir förvirrade när vi studerar hinduismen” (Habbe, Steinmo 2004:96). Vi hamnar ännu en gång i en situation där *vi* befinner oss inom en ram som inte innefattar *dem*.

2.9. Läroboken Söka svar

2005, skriven av Malin Mattsson Flennegård och Leif Eriksson.

Boken har redan i kapitelindelningen fördelat religionerna i Asien under ett öst och de Abrahamic religionerna under ett västblock. Här kan man då stanna upp och reflektera över varför det förekommer en demarkationslinje mellan orienten/ occidenten.

Kapitlet om Hinduismen börjar genom att första bilden och texten beskriver hur morgonritualer vid Ganges ter sig (Mattsson Flennegård, Eriksson 2005:48).

Det första är synen av en kremering med en vacker morgonsol i bakgrunden. Man har tillsammans med texten skapat en känsla av mystik. Återigen kan detta faktum kopplas till de influenser av exotifiering som Edward Said har påpekat i sin teori om orientalism. Dessutom kan även bilden av en kremering uppfattas kränkande för hinduer. Boken beskriver hinduismen på ett sakligt sätt. Det finns dock vissa meningar som man kan reagera på. Exempelvis själva rubriken i stycket ”Hinduismens historia och myternas religion” vilket kan ses som ett exempel på hur man kan försöka belysa hinduismen på ett exotiskt och mystiskt sätt. Den pedagogiska passagen i slutet av stycket säger: ”Olika hinduiska livsmönster uppvisar många likheter. Finns det

ett typiskt svenskt livsmönster, anser du? Vad förenar i så fall oss svenskar?” (Mattsson Flennegård, Eriksson 2005:91). Detta uttalande ”oss svenskar” vad innebär det? I så fall: vad betyder svenskheten? Är det alla som bor i Sverige eller bara de som är födda i Sverige? Denna formulering visar på hur ett andrafierande kan smygkas in i läroböckerna som en pedagogisk eftertanke. Detta utan reflektion för hur kränkande det kan upplevas.

Andrafieringen sker på många olika sätt i skolan. En av dessa mekanismer är reproduktionen av ”de andra” som främmande element i skolböcker. Masoud Kamali visar i denna antologi hur personer med invandrabakgrund andraferas genom religions och historieböckerna. ”de andra” framställs som, gentemot ”oss”, främmande element som tillhör ”andra kulturer”, andra länder, andra religioner ect. Andrafieringen i skolböckerna är en tvåvägs reproduktionsprocess. Föreställningen om ”invandrarelever” går ofta hand i hand med föreställningen om elever med ”svensk” bakgrund. (Kamali 2006:13)

En annan bild i boken föreställer en man som kan uppfattas som helig (Mattsson Flennegård, Eriksson 2005:51). Han sitter och värmer sig över elden. På hans motsatta sida kan man se en ko med huvudet riktat mot mannen. Tillsammans med texten bildas en förstärkning av det tidigare dolda budskapet. Genomgående följer det pedagogiska reflektionerna samma tendens att markera ett "vi" och "de andra", medan själva texten följer ett sakligare mönster där författarna tydligt beskriver själva hinduismen.

Boken tar inte upp sikhismen.

2.10. Läroboken "*Din tro eller min*"

2006, skriven av Erica Appellos, Anne-Christine Hornsborg och Helena Röclingsberg.

Inledningsvis har följande text utmärkt sig enligt de teorier på vilka studien grundar sig.

Indien har alltid lockat västerlänningar och varit ett spännande resmål. I slutet av 60-talet åkte många hippies dit. De sökte en alternativ livsstil till västerlandets stress, konkurrens och slöseri. Även i dag är landet ett populärt resmål för alla unga backpackers som vill uppleva en annorlunda kultur (Appellos, Hornsborg och Röclingsberg 2006:104).

Vad är syftet med att beskriva Indien som ett spännande resmål, vilket det naturligtvis kan vara om man utgår ifrån en resenärs perspektiv. Problemet är heller inte endast att man beskriver Indien som en plats för hippies och alternativa livsstilar även om man i högsta grad kan undra över relevansen av denna information. Problemet uppstår när denna beskrivning görs för att redogöra för grundtankarna i hinduismen. Det är då inte på sin plats att påvisa landet Indien som något exotiskt och annorlunda. Genom att framställa hinduism på detta vis skapas en klyfta mellan "vi" och "de andra". Övrig text i boken följer ett mönster som tenderar att illustrera Indien från en resenärs som vill återge landet på ett illustrerande sätt och skapar därmed speciella egenskaper som appliceras som en norm för landet och dess invånare. Författarna har skapat eurocentristiskt perspektiv.

Under rubriken "Tempel och heliga platser" står följande:

De många templen drar ofta till sig den resandes uppmärksamhet. Helst skall ett tempel ligga vid en flod. Den viktigaste floden är Ganges. Varje morgon går människor ner till floden för att bada i dess heliga vatten. Många vallfärdar också dit för att få tvätta av sig sina onda

gärningar. Templen är inga ställen där hinduerna firar organiserade gudstjänster som kristna eller muslimer gör (Appellos, Hornsborg och Röclingsberg 2006:107).

Här finner vi igen en utgångspunkt som kommer från resenären. Det kanske faktiskt är så att många av eleverna som läser denna bok kommer att resa till Indien och se just detta. Frågan är hur lämpligt det är att diskutera en religion utifrån detta perspektiv då kunskapen om en religion såsom den skall återges i skolans undervisning skall vara saklig

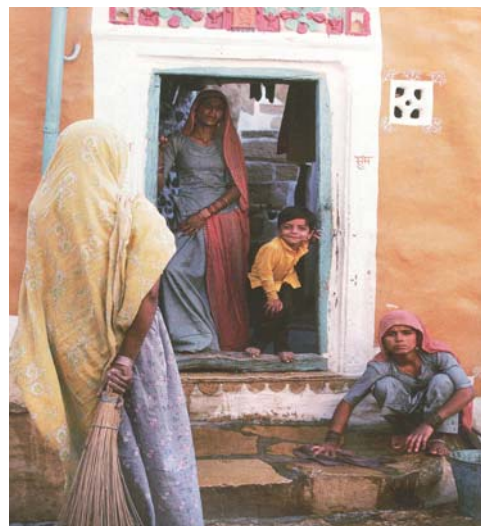
och allsidig och peka på likheter såväl som olikheter. Ett citat som illustrerar detta står att läsa i religionssociologen Meredith McGuires bok *Religion –the social context* :

Westerners carried an implicit cultural model of “religion” with them even as they encountered Others. Thus, they influenced or imposed definitional boundaries on Others’ religions by ‘discovering’ or inventing the institutional counterparts of “religion. (Mc Guire2002:14)

Att jämföra religioner innebär att det måste finnas erfarenheter och djupare förståelse för att sakligt kunna beskriva och redogöra för de olika aspekter som religion innebär. Meredith McGuire menar att det kan finnas en tendens att enbart utgå från ett perspektiv nämligen det “västerländska” som norm, så som i detta fall.

Vidare beskrivs Indien som ett land med många fester och riter, vilket möjligtvis kan fortsätta att påverka det exotiska och ”annorlunda” i och med att beskrivningen vänder sig till elever. Under rubriken ”många gudar eller en gud” har författarna skrivit följande: “De gamla lärorna i Vedaskrifterna spelar fortfarande en mycket viktig roll, trots att Indien idag har utvecklats till ett modernt land” (Appelros, Hornsborg och Röclingsberg 2006:110). Vad innebär uttalandet? Här har man tydligt markerat att hinduismens grundskrifter är förpassade till något förlegat och inte passar in i en ”modern civilisation”.

Bilderna styrker textens exotifiering genom att vara färgstarka och betona stereotypa uttryck.

Sist finns en bild av en vit kvinna som utför yoga. (Appelros, Hornsborg och Röclingsberg 2004:116-117) Här kan man undra över valet att införa denna bild i slutet på kapitlet om hinduismen. Även om man kan se denna bild som en ansats att få elever att identifiera sig med hinduism, då yoga på senare år blivit en populär

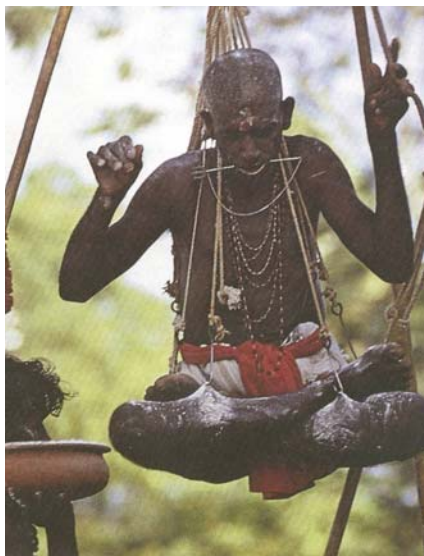
motionsform, skapar bildens position en kontrast som vill påvisa de indiska kvinnornas relativa fattigdom kontra den vita kvinnans relativa välfärd (Appelros, Hornsborg och Röclingsberg 2004:112). Därmed kan det underliggande budskapet boken förmedlar bli att hinduer är underlägsna och fattiga.

Sikhismen har inte behandlats i boken.

2.11. Läroboken ”Religion A”

2007, skriven av Birgitta Thulin och Sten Elm.

Bokens kapitel om hinduismen inleds med underrubriken ”Ariernas erövring av Indien”. En förklaring följer om vilka arierna var och hur de blandades med den högt stående kulturen som redan fanns i Indusdalen. Ur denna blandning uppstod en ny religion som vi idag kallar hinduismen. En saklig och bra inledning till hinduismens historia kan man tycka.

Problemet ligger här i att direkt nedanför den inledande texten finns en bild på en hinduisk asket⁸ (Thulin, Elm 2007:35) denna bildposition gör att innan man ens har hunnit läsa om vad hinduism innebär så har man fått en bild av en man som sitter upphängd i krokar, vilka är fästa i skinnet och en bildtext som lyder: ”För vissa hinduer är det möjligt att nå frälsning genom att betvinga sin kropp och koncentrera sig på sin själ” (Thulin, Elm 2007:35).

Man kan ta för givet att denna praxis i såpass här extrema former knappast är en del av den hinduiska majoritetens vardag. Inte heller under speciella riter eller festivaler är det vanligt att gemene man utsätter sig för just sådana här saker. Varför har man då valt att ta med en sådan bild som representativ för hinduismen i en lärobok som dessutom är en

grundkurs för gymnasieelever? Genom att visa på en såpass ovanlig företeelse, vilken är svår för de flesta av oss att identifiera sig med, har man redan i inledningsfasen exotifierat hinduismen och genom detta gjort dess anhängare till *de andra*.

I brödtexten kan man under läsandets fortgång inte upptäcka några direkta eurocentrismen eller andrafierande formuleringar förrän man kommer till rubriken ”Hinduismen i nutiden” Här kan man läsa följande:

Vördnaden för allt levande skiljer sig från den rika världens rovdraft och den ökande kännedomen om jordens begränsade resurser gör hinduismens icke materialistiska ideal till något som kan ge framtidstro. Men samtidigt står hinduismen för ett ålderdomligt samhällssystem. Tron på karma och återfödelse ger människor sociala roller med stor ojämlikhet mellan män och kvinnor, rika och fattiga. (Thulin, Elm 2007:49)

Är det verkligen hinduismen som står för dessa samhällsproblem? Är det inte snarare så att det är fattigdom och brist på utbildning, med andra ord socioekonomiska och sociokulturella faktorer som spelar in när det gäller skapandet av sociala roller och samhällsklyftor? Igen har man missat att förklara skillnad mellan kultur och religion.

Sikhismen nämns inte alls.

3. Sammanfattning av analyser

Vårt beslut att belysa hinduismen och sikhismen togs då vi anser, liksom Härenstam påvisar i sin rapport för skolverkat, just dessa religioner som ju faktiskt är världsreligioner, har en tendens att ”glömmas bort” när läroböcker skrivs.

Med detta menas att denna studie belyser att författarna visar en tendens att inte uppdatera kunskapen som deras böcker förmedlar, utan tenderar att skriva och använda sig av samma text och formuleringar även i uppdaterade och senare utgåvor av sina läroböcker. Mycket lite förändras i kapitlen om hinduism och sikhism. Faktum är också att sikhismen ibland inte tas upp överhuvudtaget. Ett skäl till att det ser ut som det gör kan vara att hinduism och sikhism inte figurerar lika starkt i media som exempelvis

⁸ En person som lever i sträng avhållsamhet och späker sig.

islam, om vilken det skrivits mycket på senare år och som har varit och i dagsläget är, ett ämne som är upphov till stor debatt.

Det är kanske sant att antalet hinduer och sikher i Sverige fortfarande utgör en förhållandevis liten del av befolkningen vilket kan vara en av anledningarna till att deras religioner behandlas på det sätt som de gör i läroböckerna. Men i och med att Indien och dess tro och livsåskådningar figurerar allt mer frekvent i det svenska samhället finns det ett växande behov av att läroböcker uppdateras för att kunna förmedla en saklig och korrekt kunskap.

När det gäller sikhismen kan vi konstatera att författarna ofta väljer att utelämna sikhismen helt. Detta är i sig en intressant upptäckt och något som borde undersökas vidare. Denna studie tar dock ej fasta på varför det förhåller sig på detta vis, det är upp till andra att forska vidare kring denna problematik.

Även i de kapitel som berör sikhism visas oftast, för att inte säga uteslutande, bilder på manliga sikher som bär på stora svärd och man väljer att utelämna information om faktumet att *kirpan*⁹ nu oftast är symbolisk och bärs i miniatyrform innanför turbanen eller att det idag är vanligt förekommande att inte alla sikher väljer att bära turban alls (Björlin 2003:62). Genom denna beskrivning får man, som säkert är uppenbart, en bild av att flertalet sikher är av det manliga könet och att

de dessutom, utan undantag bär stora turbaner och är utrustade med vapen. Det är med andra ord inte en representativ bild av den sikhiska religionen som läroböckerna förmedlar, och man kan dessutom tillägga att det ofta inte är religionen som beskrivs överhuvudtaget utan endast de manliga sikhernas attributiva utseende. Genom denna framställning strider man även emot styrdokumentens krav på jämställdhet mellan män och kvinnor då det faktiskt vore korrekt att, som sikherna själva hävdar, beskriva sikhismen som en jämställd religion där män och kvinnor är jämställda inför Gud.

När det gäller hinduismen som ofta beskrivs genom att användning av bilder och formuleringar som visar på skillnader och inte likheter, svärgör man för elever att få tanken på en gemensam värdegrund. Är det inte så att man bör vara mer saklig och istället fokusera på att använda formuleringar som visar på likheter mellan människor för att kunna skapa den gemensamma värdegrund och tolerans och respekt för andra människors tro och livsåskådningar som styrdokumentet stipulerar.

Tyvärr väljer man istället ofta att visa på ritualer och beteenden som exotifierar och andrafierar och vilka kan ses som sensationsskapande och som man bara kan gissa används för att fånga elevers intresse. Således ger detta ofta ett felaktigt intryck av hur religionerna ser ut idag, och bidrar sålunda till att skapa en skev bild av både religionen och dess anhängare. Den kunskap som läroböckerna förmedlar är alltså oftast inte representativ för religionen utan grundar sig istället på traditioner, socioekonomiska och sociokulturella aspekter.

Genom att göra en djupare studie kring problematiken runt läroböckers formuleringar har vi kunnat konstatera att det är mycket viktigt att vara ytterst selektiv när det gäller att välja ut läroböcker som skall användas i klassrummet. Man bör vara ytterst vaksam på läroböckers formuleringar för att kunna ge elever en rättvis och korrekt bild av en religion.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att, som resultatet av våra analyser av läromedlen kan bekräfta, har de brister som uppdagats visat sig vara mer än vanligt

⁹ Svärd eller dolk

förekommande, de är snarare ett etablerat mönster som vi utifrån denna studie kan antaga upprepas i alla läromedel. Men det är upp till andra att forska vidare kring denna problematik.

4 Didaktisk reflektion/Läroplaner och styrdokument

En mycket viktig del av vår läromedelsundersökning var självklart den komparativa analysen av läroböckernas innehåll mot de riktlinjer som skolverket har arbetat fram. De grundläggande värden som skolan skall arbeta utefter är enligt Lpf 94:

Det offentliga skolväsendet vilar på demokratins grund. Skolan har en viktig uppgift när det gäller att förmedla och hos eleverna förankra de värden som vårt samhällsliv vilar på. Människors okränkbarhet, individers frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet mellan kvinnor och män samt solidaritet med svaga och utsatta är de värden som skolan skall gestalta och förmedla. I överensstämmelse med den etik som förvaltats av kristen tradition och västerländsk humanism sker detta genom individens fostran till rättskänsla, generositet, tolerans och ansvarstagande. (Lpf94)

Att utgå från värdegrunden är något som bör genomsyra allt i undervisningen. Lärarkåren bör vara insatt i varje liten del som kan vara av betydelse för vad som kan forma eleverna. Att hitta läromedel som fyller värdegrundens kriterier är av avgörande betydelse för skolans kvalitet på undervisningen. Vidare säger då styrdokumentet:

Främlingsfientlighet och intolerans måste mötas med kunskap, öppen diskussion och aktiva insatser. Det svenska samhällets internationalisering och den växande rörligheten över nationsgränserna ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald. Medvetenhet om det egna och delaktighet i det gemensamma kulturarvet ger en trygg identitet som är viktig att utveckla, tillsammans med förmågan att förstå och leva sig in i andras villkor och värderingar. Skolan är en social och kulturell mötesplats som både har en möjlighet och ett ansvar för att förstärka denna förmåga hos alla som arbetar där. (Lpo94)

Dessa aktiva insatser är bland annat att hitta kvalitativa redskap för en god pedagogisk undervisning. Att hålla sig aktivt uppdaterad kräver ett engagemang samt en medvetenhet hos pedagogen om att se igenom de olika dolda strukturer i läroböcker och andra läromedel som kan påverka elever.

Att utgå från och vara insatt i värdegrunden i våra läroplaner är av yttersta vikt för att upprätthålla balansen i undervisningen.

Genom att ha ett kritiskt förhållningssätt kan man utveckla och belysa teorier och undersökningar för att vetenskapligt kunna granska om de är korrekta, samt få det bekräftat för sig själv.

Härenstam menar i *Kan du höra vindhästen* (Härenstam 2000:142) att språket formar vår syn på verkligheten samt att tolkningen av verkligheten aldrig är slutgiltig.

Eleverna skall också orientera sig i en komplex verklighet med stort informationsflöde och snabb förändringstakt. Deras förmåga att finna, tillägna sig och använda ny kunskap blir därför viktig. Eleverna skall träna sig att tänka kritiskt, att granska fakta och förhållandena och att inse konsekvenserna av olika alternativ (Lärohandboken 2003:48).

För att gå ett steg till så bör man titta på läroplanen samt kursplanen för religionsundervisningen för gymnasiet som finns på skolverkets hemsida. Där står följande:

Den grundläggande utgångspunkten för studierna i religionskunskap är människan. Det är människan och människans situation som skall göras till föremål för studium, och de upplevelser och behov av livstolkning som hon har skall stå i centrum. Övning i reflektion och kritiskt tänkande har en framträdande plats i ämnet när det gäller etiska frågor, omvärld- och överlevnadsfrågor, behovet av en allmängiltig internationell övergripande värdegrund, samt när det gäller hur religion och livsåskådning förhåller sig till kultur och samhälle.

Eleverna skall alltså få utmaningar som skapar möjlighet att utveckla ett kritiskt förhållningssätt. Att eleverna blir såpass medvetna i sin förståelse för olika religioner och kulturer att de själva kan upptäcka eventuella läromedelsbrister är ett ypperligt sätt att ta undervisningen ytterligare ett steg framåt. Då kan elever fördjupa sin analytiska förmåga och få möjlighet att utveckla en självreflektion samt en respekt för den kulturella och religiösa mångfald som skolans värdegrund strävar mot. Granskar man då läromedlen inser man hur lätt det är för eleverna att uppfatta dessa som levererad fakta innehållande endast sanning och ett färdigt sätt att tolka världen. Men verkligheten är avsevärt mer mångfacetterad och komplex och varje individ bär på en egen tolkning som är formad efter diverse olika aspekter såsom olika kulturer, sociala och religiösa strukturer. Det är genom att öppna upp och inspirera till nya dimensioner i sin korg av tolkningar av världen, alltså skapa en ”nyfikenhet på nya texter” som Kjell Härenstam menar att läromedelsförfattarna borde utgå från. (Härenstam 2000:160).

Vi kan, som tidigare nämnts, konstatera att de läroböcker vi undersökt har många och omfattande brister när det gäller saklig och representativ information till elever gällande hinduism och sikhism. Eurocentrism och andrafiering kommer till uttryck på ett markant sätt och det är inte rimligt att elever skall behöva ta del av sådana skildringar. Elever kan fara illa av detta och känna sig exkluderade om de inte råkar falla inom de kategorier som innefattas av formuleringar som ”vi i västerlandet”. Dessa skildringar är vidare ej enhetliga med styrdokumentens krav på en mångkulturell hållning och skapandet av en gemensam värdegrund. Enligt kursplanen i religionskunskap för högstadiet står följande:

I ett internationaliserat samhälle baserat på etnisk och kulturell mångfald ökar betydelsen av att förstå hur människor tänker handlar och formar sina liv. Ämnet bidrar till förståelse av traditioner och kulturer och ger därmed en grund för att bemöta främlingsfientlighet samt utvecklar elevernas känsla för tolerans (Skolverket 2000).

Man behöver inte gå långt tillbaka i historien för att se vad andrafierande tankesätt kan få för konsekvenser för människor och det samhälle de lever i. Historien genomsyras av exempel på andrafiering som lett till främlingsfientlighet som i sin tur har orsakat att människor har begått de mest horribla brott mot mänskligheten. För att nämna endast ett fåtal: Förintelsen under andra världskriget, konflikten i Balkan samt kriget i Rwanda mellan tutsier och hutuer.

Dessa är naturligtvis komplexa situationer med många variabler som orsak men någonstans har dessa tankesätt hos människor kunnat uppstå och utvecklas med följderna att *de andra* blir underlägsna och objektifieras. Det som vill sägas med att beröra konsekvenserna är att i skolan kan ett litet frö av felaktiga och negativa influenser, tillsammans med andra aspekter delaktigt växa till ett träd av tankebanor som är grunden för främlingsfientlighet.

Vad kan man då göra åt detta? Svaret på den frågan är inte primärt vad denna studie ämnar svara på men genom att återigen belysa problemet hoppas vi att en förändring sker och det mycket snart. En tanke som studien alstrat är att det kanske borde vara religionsvetare som arbetar fram de olika kapitlen i läroböckerna, var och en med en specifik expertis inom ett område. Det är inte tillräckligt att som nu sker, man endast gör marginella uppdateringar i läroböcker, de måste även spegla hur samhället förändras och ta hänsyn till en mångkulturalism som vi strävar efter att uppnå. Det kanske även krävs

att man granskar läroböcker kontinuerligt för att uppdaga felaktiga och andrafierande framställningar av religioner och som att exempelvis återinföra någon form av granskning likt den som slopades 1991 av regeringen.

5. Slutsats

Syftet med denna undersökning har varit att uppdaga vissa underliggande strukturer i läroböcker i relation till eurocentrism, andrafiering exotifiering och orientalism. Den har även ämnat undersöka huruvida läroböckers framställningar av hinduism och sikhism är förenliga med läroplanens direktiv för ett mångkulturellt synsätt.

Undersökningen har kommit fram till resultatet att de elva läroböckerna påvisar ett genomgående mönster där hinduism och sikhism framställs utifrån ett eurocentristiskt sätt som har som följd att den hinduiska eller sikhiska människan framställs som ”den andre” i relation till ”den västerländska”. Läroböckerna har tyvärr visat prov på ett sätt att framställa dessa religioner som förminskar och även i vissa fall banaliserar dem. Man missar ofta att skilja mellan religion och kultur och det är ofta socioekonomiska kulturella förhållanden i Indien som får ta plats i beskrivningen av religionen och inte religionen i sig själv. Man utgår ofta ifrån traditioner som är vanligt förekommande på Indiens landsbygd och missar att fördjupa sig i religiösa skrifter och lära. Man skapar en föreställning hos elever som ger dem ett intryck av ”de andra” i relation till den norm som de omedvetet får lära sig är den ”västerländska”

Det finns en stark tendens att exotifiera hinduism och sikhism, ofta genom att använda sig av färgstarka bilder föreställande människor som utövar riter av lika slag. Man kan tänka sig att författarna till de olika läroböckerna har önskat att snabbt fånga elevers intresse med dessa bilder och att elever vid första anblick kanske inte tänker på bildernas intertextualitet eller position i läroboken. Man kan inte förvänta sig att alla elever på detta stadiet i sin utbildning skall ha utvecklat sitt kritiska tänkande så till den grad att de kan avgöra vad som är representativt eller vad som är

främmandegörande och andrafierande framställningar av en religion genom bilder och text. Det är rimligt att elever skall kunna förvänta sig att det som står i en lärobok är sant och representativt. I Lpf94 fastställs följande:

Skolan skall vara öppen för skilda uppfattningar och uppmuntra att de framförs. Den skall framhålla betydelsen av personliga ställningstaganden och ge möjligheter till sådana. Undervisningen skall vara saklig och allsidig. Då värderingar redovisas skall det alltid klart framgå vem det är som står för dem. Alla som verkar i skolan skall alltid hävda de grundläggande värden som anges i skollagen och i denna läroplan och klart ta avstånd från det som strider mot dem.

När man tolkar bilder och deras intertextualitet är det fråga om vilka erfarenheter och kunskaper man bär med sig. Då detta i sin tur ligger till grund för tolkningen är det därmed viktigt att påvisa att det grundläggande i tolkningsfasen i samband med bildanalys är den faktor som gör att man kan skönja ett inre mönster i bildernas semiotik. Tillsammans med texten skapar bilderna i böckerna i sin tur tydliga tendenser av stereotypifiering och andrafiering, vilket i sin tur är styrt av eurocentrism och orientalism. Detta belyser det stora ansvaret en lärare har att kunna bedöma vilka läromedel som är bra eller delvis bra. Man kan väl säga att skolan speglar samhället i vilket vi lever och i skolan skapas tankesätt som följer med eleverna genom deras fortsatta liv. För att ett mångkulturellt samhälle skall kunna

existera och fungera krävs att skolan medverkar när det gäller att skapa tankesätt som möjliggör detta. Tyvärr kan sägas att denna studie har funnit att dessa mål ej uppfylls av läroböcker när det gäller hinduism och sikhism. Det borde inte förekomma att kravet på relevant och saklig beskrivning av en religion är mindre än på en annan.

Liksom slutsatsen i Kamalis rapport om utbildningens institutionella diskriminering och andrafiering visar även vår undersökning att läromedlen innehåller många och omfattande brister när det gäller presentationen av hinduism och sikhism (Sawyer&Kamali 2006:94). Kamali hävdar att den institutionella diskrimineringen slår på två fronter, både genom att skapa fördomar och stereotyper kring religionerna samt diskriminering av elever som har en invandrarbakgrund och vi håller helt och fullt med om detta. Genom att man ofta gör jämförelser med och utgår ifrån det västerländska perspektivet kan man fråga sig dels vilka känslor detta uppbringar hos de många elever som har en icke-europeisk eller icke-kristen bakgrund. Genom att göra det västerländska kristna tänkandet till en norm exkluderar man effektivt de elever som inte innefattas av denna ram. Det dualistiska tänkandet om *vi* och *dem* reproduceras hela tiden av läroböckerna även om vissa försök görs att visa på influenser och likheter med den "västerländska" kulturen. Borde man inte, när man gör referenser som dessa även förklara vad detta "västerland" är och vilka som bor där? Böckerna vänder sig till en "majoritetssvensk" som sedan urminnes tider bott i ett geografiskt område som innefattas av begreppet "västerlandet." (Sawyer&Kamali 2006:94) Detta stämmer föga överens med dagens samhälle som präglas av en etnisk mångfald och stämmer heller inte med skolans uppdrag att utveckla ett mångkulturellt tänkande hos elever. Med hjälp av den tidigare forskning som vi använt oss av i denna studie skulle vi vilja sammanfatta resultatet av vår undersökning på följande sätt:

- Läroböckerna som undersökts präglas till stor del av formuleringar och bilder som innebär en andrafiering av hinduism och sikhism och som även skapar stereotyper föreställningar av människor som ansluter sig till dessa religioner.
- Det är vanligt förekommande att utgå från kristendomen som norm och att jämförelser görs till den.
- Mycket lite har förändrats eller uppdaterats i böckerna under den tidsperiod som undersökts.
- På grund av formuleringar av nämnda slag kan man antaga att ett utanförskap i klassrummet skapas när det gäller elever som inte har en så kallad västerländsk eller kristen bakgrund.
- Då en uppdelning görs i läroböckerna som innebär ett tänkande som resulterar i att människor delas in i *vi* och *de andra*, kan läroböckerna omöjligt uppfylla läroplanens och kursplanens mål om en gemensam värdegrund. Formuleringarna innebär att förståelsen för andra traditioner och kulturer försvåras och därmed kan inte elever få den grundläggande kunskap och känsla för tolerans som de behöver utveckla för att möjliggöra bemötandet av främlingsfientlighet.
- Alltså uppfyller läroböckerna som undersökts inte läroplanens direktiv gällande dessa punkter då böckernas beskrivningar av religionen oftast inte kan sägas vara saklig eller representativ.

Slutligen kan tilläggas att 1 april 2006 instiftades Likabehandlingslagen vilken förbjuder diskriminering utifrån kön, sexuell läggning, funktionshinder etnicitet och religion i skolans verksamhet. Detta borde då även innefatta läroböcker som skall användas i undervisningen. Kamali skriver följande: "Att mata barn och ungdomar som går i

skolan med osanningar och snedvridna bilder av både ”vi” och ”de andra” är förödande och måste brynas nu” (Kamali 2006:95). Vi instämmer helt och fullt.

6. Referenser

Primärlitteratur:

Alm, Lars Göran (1999) *Religionskunskap för gymnasiet*. Stockholm: Natur och kultur.

Appelros, Erica & Hornborg, Anne-Christine & Röcklingsberg, Helena (2006) *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet kurs*. Stockholm: Natur och kultur.

Björlin, Ola (2003) *Människa och tron, religionskunskap kurs A*. Stockholm: Bonnier utbildning.

Habbe, Peter & Steinmo, Valle (2004) *Religion och tradition och livet*. Solna: Eklunds förlag.

Mattsson, Flennegård, Malin & Eriksson, Leif (2005) *Söka svar, Religionskunskap kurs A*. Stockholm: Liber AB.

Olivestam, Carl E & Thorsén, Håkan & Giannini, Annika (2001) *Religionskunskap A, om livsfrågor, religion och etik*. Lund: Studentlitteratur.

Ring, Börje (2000) *Religion och sånt, Religionskunskap kurs A*. Stockholm: Liber AB.

Rodhe, Sten & Bo, Nylund (1998) *Religionskunskap*. Stockholm: Liber AB.

Rundblom, Gunilla & Berg, Leif (2002) *Liv och mening, Stora boken, Religionskunskap för gymnasiet*. Stockholm: Natur och kultur.

Thulin, Birgitta & Alm, Sten (2007) *Religion A*. Limhamn, Interskol förlag AB.

Westerberg, Boel & Linnér, Bengt (1997) *Tio frågor till livet, Teman för A kursen i religionskunskap*. Stockholm: Natur och kultur.

Sekundärlitteratur:

Eriksson, Yvonne & Göthlund, Anette (2004) *Möten med bilder*. Lund: Studentlitteratur.

Esaiasson, Peter & Gilljam, Mikael & Oskarsson, Henrik Wängnerud, Lena (2004) *Metodpraktikan, Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Vällingby: Norstedts juridik AB.

Härenstam, Kjell (2000) *Kan du höra vindhästen, religionsdidaktik – om konsten att välja kunskap*. Lund: Studentlitteratur.

King, Richard (1999) *Orientalism and religion, Postcolonial Theory, India and "The Mystic East*. London: Routledge.

Lärarnas riksförbund (2003) *Lärarhandboken, skolplaner, skollagen, policydokument*.

McGuire, Meredith, B (2002) *Religion: The social context*. Belmont: Wadsworth Group.

Said, Edward, W (1978) *Orientalism*. Stockholm: Ordfronts förlag.

Skolverkets rapport (2006) *I enlighet med skolans värdegrund* Härenstam, Kjell Underlagsrapport *En granskning av hur religion/trosuppfattning framställs i ett urval av läroböcker*.

SOU2006:40 Sawyer, Lena & Kamali, Massoud *Utbildningens dilemma, Demokratiska ideal och andrafierande praxis*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer.

Stukát, Staffan (2005) *Att skriva examensarbete inom utbildningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur.

Internet:

Kristocentrism hämtat 080103 klockan 10.00 från:
<http://sv.wikipedia.org/wiki/Kristocentrism>

Skolverkets kursplaner religion internetsadress:
<http://www3.skolverket.se/ki03/front.aspx?sprak=SV&ar=0607&infotyp=8&skolform=21&id=RE&extraId=>

Hämtat den 21 januari 2008 klockan:15:06.

Utbildningsrapport

Vilumsons, Pernilla. (2006). *Makarna Martinsons författarskap genom genus- En studie hur Harry Martinson och Moa Martinson skildras i läroböcker 1966-2006* (Litteraturvetenskapligt interdisciplinärt examensarbete, 10 p) Göteborg: Litteraturvetenskapliga institutionen.

Bildförteckning:

Alm, Lars Göran (1999) *Religionskunskap för gymnasiet*, Sidan 23, 29. Stockholm: Natur och kultur.

Appelros, Erica & Hornborg, Anne-Christine & Röcklingsberg, Helena (2006) *Din tro eller min? Religionskunskap för gymnasiet kurs*, Sidan 112, 116-117. Stockholm: Natur och kultur.

Björlin, Ola (2003) *Människa och tron, religionskunskap kurs A*. Sidan 142, 162-163. Stockholm: Bonnier utbildning.

Habbe, Peter & Steinmo, Valle (2004) *Religion och tradition och livet*, Sidan 96. Solna: Eklunds förlag.

Mattsson, Flennegård, Malin & Eriksson, Leif (2005) *Söka svar, Religionskunskap kurs A*, Sidan 48, 51. Stockholm: Liber AB.

Olivestam, Carl E & Thorsén, Håkan & Giannini, Annika (2001) *Religionskunskap A, om livsfrågor, religion och etik*, Sidorna 122-123, 126-127. Lund: Studentlitteratur.

Ring, Börje (2000) *Religion och sånt, Religionskunskap kurs A*, Sidan 112. Stockholm: Liber AB.

Rodhe, Sten & Bo, Nylund (1998) *Religionskunskap*, Sidan 63. Stockholm: Liber AB.

Rundblom, Gunilla & Berg, Leif (2002) *Liv och mening, Stora boken, Religionskunskap för gymnasiet*, Sidan: 303, 332-333. Stockholm: Natur och kultur.

Thulin, Birgitta & Alm, Sten (2007) *Religion A*. Limhamn, Sidan 35. Interskol förlag AB.

Westerberg, Boel & Linnér, Bengt (1997) *Tio frågor till livet, Teman för A kursen i religionskunskap*, Sidan 47. Stockholm: Natur och kultur.

